

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ

BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

**“MÜASİR DÖVRDƏ VERGİ AUDİTİNİN APARILMASININ FORMA VƏ
ÜSULLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”
mövzusunda**

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

Abdullayeva Səbinə Rizvan

BAKİ – 2021

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
BEYNƏLXALQ MAGİSTRATURA VƏ DOKTORANTURA MƏRKƏZİ

BMDM-in direktoru

i.ü.f.d., dos. Əhmədov Fariz Saleh oğlu

_____ **imza**

“ ____ ” _____ **20__-ci il**

**“MÜASİR DÖVRDƏ VERGİ AUDİTİNİN APARILMASININ FORMA VƏ
ÜSULLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060403 – Maliyyə

İxtisaslaşma: Vergi və vergiqoyma

Qrup: 616

Magistrant:

Abdullayeva Səbinə Rizvan qızı

_____ **imza**

Elmi rəhbər:

i.e.n., dos. Mehdiyeva Leyla Tofiq qızı

_____ **imza**

Proqram rəhbəri:

i.ü.f.d. Vəliyev Cəbrayıl Xəlil oğlu

_____ **imza**

Kafedra müdiri:

i.e.d., prof. Kəlbiyev Yaşar Atakişi oğlu

_____ **imza**

BAKİ – 2021

Elm andı

Mən, Abdullayeva Səbinə Rizvan and içirəm ki, “Müasir dövrdə vergi auditinin aparılmasının forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi” mövzusunda magistr dissertasiyasını elmi əxlaq normalarına və istinad qaydalarına tam riayət etməklə və istifadə etdiyim bütün mənbələri ədəbiyyat siyahısında əks etdirməklə yazmışam.

MÜASİR DÖVRDƏ VERGİ AUDİTİNİN APARILMASININ FORMA VƏ ÜSULLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

XÜLASƏ

Tədqiqatın aktuallığı: İqtisadiyyatın inkişafını göstərən amillərdən biri sahibkarlıq fəaliyyətinin çoxalması və yeni müəssisələrin yaranmasıdır. Bunun nəticəsi də müasir dövrdə vergi auditinin düzgün yerinə yetirilməsi üçün tədbirlərin görülməsini aktual edir. Qanunvericiliyə əsasən müəyyən təsərrüfat subyektləri var ki, onların maliyyə hesabatları dərc olunmalıdır və bu da audit prosedurunun vacib edən şərtlərdən biri hesab olunur.

Tədqiqatın məqsədi: Dissertasiya işində məqsəd vergi audit sistemini inkişaf etdirib müasir vergi audit metoddan istifadəni stimullaşdırmaq və yeni daha düzgün, rahat yoxlanma prosedurunun həyata keçirilməkdir.

İstifadə olunmuş tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılması zamanı müqayisəli təhlil, qiymətləndirmə, analiz-sintez metodlarından istifadə olunmuşdur.

Dissertasiya işi faktiki və statistik məlumatların yığılması, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi müəllifin tarixi və müqayisəli iqtisadi analiz metodlarının öyrənilməsinə əsaslanacaqdır.

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin aparılması üçün informasiya bazasını Vergi Məcəlləsi, OECD (2013), Azərbaycan Respublikası Dövlət Vergi Xidməti və Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi islahatlar elmi-tədqiqat institutunun rəsmi sahifəsində olan rəsmi məlumatlar təşkil edir.

Tədqiqatın məhdudiyyətləri: Aparılmış tədqiqat işində bütün inkişaf etmiş ölkələrin vergi audit sistemi ilə bağlı məlumatlar əldə etmək mümkün hesab olunur, yalnız hər ölkənin vergi auditini təhlil etmək mümkün deyil, ümumi nəticəyə gəlib təkliflər irəli sürmək olar.

Tədqiqatın elmi yeniliyi və praktiki nəticələri: Tədqiqat işinin elmi nəticələrindən vergi auditinin inkişaf etdirilməsində real iş mühitində audit proseduru zamanı yeni müasir metodlardan istifadədə istifadə oluna bilər.

Nəticələrin istifadə oluna biləcəyi sahələr: Tədqiqatın elmi praktik nəticələrindən müxtəlif yerli audit şirkətləri və müxtəlif dövlət qurumlarına vergi auditinin müasir forma və üsullarından istifadədə istiqamət verə bilər.

Açar sözlər: vergi audit, vergi nəzarəti, maliyyə hesabatları, vergi yoxlaması

IMPROVEMENT OF THE FORM AND WAYS OF TAX AUDIT IN THE MODERN STAGE

SUMMARY

The actuality of the subject: One of the indicators of the development of economy is the enhancing the number of enterprises and opening new business entities. This makes the actual in the contemporary world that tax audit should be organized correctly and attentively. Entrepreneurship in Azerbaijan requires urgent changes in the control form and structure.

Purpose and tasks of the research: In this research paper the main goal to improve the tax system and stimulate the use of modern tax audit methods, at the result to provide true and easy checking procedure

Used research methods: In the research process scientific abstraction, logical and scientific generalization, systematic approach, synthesis, grouping and comparative induction and other methods will be used.

The information base of the research: In order to conduct the research database was taken from Tax Code, OECD (2013), official page of Tax Services .

Restrictions of research: Each country has own legislation and tax code and impossible to get all the informations about tax system. It can be possible to generalize and to reach the conclusion.

The novelty and practical results of investigation: If we look at from the practical side It will assist in the tax audit process in the real working life and new technology will be crucial point here to work more efficient.

Scientific-practical significance of results: Different audit firms can use this research paper for getting additional information about tax audit.

Keywords: tax audit ,tax control, tax payer.

İXTİSARLAR VƏ İŞARƏLƏR

AB	Avropa Birliyi
ABŞ	Amerika Birləşmiş Ştatları
AI	Avropa İttifaqı
AVIS	Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi
ƏDV	Əlavə Dəyər Vergisi
ÜDM	Ümumi Daxili Məhsul

M Ü N D Ə R İ C A T

GİRİŞ.....	8
I FƏSİL. VERGİ AUDİTİ TƏŞKİLİNİN NORMATİV HÜQUQİ ƏSASLARI	
1.1. Vergi auditinin iqtisadi mahiyyəti və onun təşkilinin əsas prinsip və metodları	12
1.2. Vergi auditinin təşkilinin normativ hüquqi əsasları.....	14
1.3. Vergi siyasətinin vergi auditinin təşkilində rolu.....	23
II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VERGİ AUDİTİ APARILMASININ FORMA VƏ ÜSULLARININ TƏŞKİLİNİN TƏDQIQI	38
2.1. Vergi orqanları nümayədələrinin vergi auditı prosesində vəzifələri.....	38
2.2. Vergi ödəyicilərinin uçotu və qeydiyyatı sahəsində işlərin təşkili.....	41
2.3. Vergi auditinin aparılmasının forma və üsullarının təşkilinin qiymətləndirilməsi.....	42
III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VERGİ AUDİTİNİN FORMA VƏ ÜSULLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ.....	50
3.1. Azərbaycan Respublikasında vergi auditı təşkilinin strateji hədəfləri	50
3.2. Vergi auditinin təşkili sahəsində beynəlxalq təcrübə	54
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	68
İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI.....	73
Şəkillərin siyahısı.....	76
Cədvəllərin siyahısı.....	76
Sxemlərin siyahısı.....	76

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı: İqtisadiyyatın inkişafını göstərən amillərdən biri də kiçik, orta, iri sahibkarlıq fəaliyyətinin çoxalması və yeni müəssisələrin yaranmasıdır. Bunun nəticəsi də müasir dövrdə vergi auditinin düzgün yerinə yetirilməsi üçün tədbirlərin görülməsini aktual edir. Bazar münasibətlərinə keçid dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatına mühüm təkan olan amillər arasında yer alan sahibkarlığın sürətli inkişafı ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyasına nəzarətin forma və strukturlarında önəmli dəyişikliklər tələb edir. Məcburi audit yoxlanılması dedikdə səlahiyyətli dövlət orqanlarının müəyyən etdiyi müvafiq qərarlara əsasən və ya qanunvericilik aktları ilə bilavasitə nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi yoxlanış nəzərdə tutulur. Qanunvericiliyə əsasən müəyyən təsərrüfat subyektləri var ki, onların maliyyə hesabatları dərc olunmalıdır və bu da audit prosedurunun vacib edən şərtlərdən biri hesab olunur. Bütün bu sadalananlar “Müasir dövrdə vergi auditinin aparılmasının forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi” mövzunun aktuallığını bir daha vurğulayır.

Problemin qoyuluşu və öyrənilmə səviyyəsi: . Azərbaycan Respublikasında Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq vergi orqanları və digər özəl audit şirkətləri tərəfindən həyata keçirilən vergi audit prosedurunun mövcud vəziyyəti təhlil olunmuş və digər inkişaf etmiş ölkələrin audit modeli ilə müqayisə olunmuşdur. Müasir vergi auditində yaranmış problemlər araşdırılmış və bu problemlərə yeni yanaşmalar gətirilmişdir. Tədqiqat işinin aparılması zamanı müxtəlif ölkələrin bu mövzuda olan elmi və praktiki tədqiqatlarına istinadlar edilmişdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri: Dissertasiya işində vergi auditinin forma və üsullarının təkmilləşdirilməsinin müəssisələrin hesabatlarında və bilavasitə ölkə iqtisadiyyatına təsirində, əhəmiyyətindən bəhs olunur. Məqsəd vergi audit sistemini inkişaf etdirib müasir vergi audit metodlarından istifadəni stimullaşdırmaq və yeni, daha düzgün, rahat yoxlanıma prosedurunun həyata keçirməkdir. Tədqiqatın əsas "böyük dördlük" içərisində sayılan auditor təşkilatlarının daha üstün tutulması ən

əsası yerli təşkilatların tam inkişafına neqativ təsir edir. Bəzi hallarda təsərrüfat subyektlərində bir fikir olur ki, adı çəkilən audit şirkətləri tərəfindən aparılmasa, hesablara müəyyən qədər səhvlər olacaqdır. Nəticə olaraq bu da yerli audit şirkətlərinin nüfuzuna kölgə sala bilər. Bu dissertasiya işinin qarşıya qoyulan vəzifələri aşağıdakılardır:

- Vergi bazasının formalaşdırılmasının düzgünlüyünü yoxlamaq
- Qanunsuz olaraq istisna edilən maddələrin olduğu halların aşkar edilməsi
- Təxirə salınmış vergi məbləğlərinin maliyyə hesablarında mövcud mühasibat prinsiplərinə uyğun əks olunmasına əmin olmaq
- Maliyyə hesabatlarında məlumatların düzgün qiymətləndirilməsinin aparılması
- İqtisadi subyekt tərəfindən vergilərin və digər ödənişlərin büdcəyə tam şəkildə və vaxtında ödənilməsinə nəzarət etmək.

Tədqiqatın obyektı və predmeti: . Dissertasiya işinin obyektini respublikamızda vergi auditini həyata keçirən müvafiq dövlət və özəl orqanların fəaliyyəti, tədqiqatın predmetini isə vergi auditinin forma və üsullarının təkmilləşdirilməsinin nəzəri və təcrübi aspektləri təşkil edir.

Tədqiqat metodları: Dissertasiya işinin yazılması zamanı müqayisəli təhlil, qiymətləndirmə, analiz-sintez metodlardan istifadə olunmuşdur. Vergi auditinin forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi mövzusunda dissertasiyada müqayisəli təhlil nəticəsində ölkədə olan vergi audit proseduru digər inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə olunacaq. Digər bir yandan müqayisəli təhlil vasitəsi ilə keçən illərlə müqayisədə vergi auditinin inkişaf etdirilməsində gedilən addımların nə dərəcədə effektiv olduğu analiz olunacaq.

Yazmağı planlaşdırdığım dissertasiya mövzusu “Müasir mərhələdə vergi auditini forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi”dir. Bu səbəblə tədqiqat işimin tədqiqi

prosesində elmi absiraksiya, məntiqi və elmi ümumiləşdirmə, sistemli yanaşma, sintez, qruplaşdırma və müqayisə induksiya və digər metodlarından istifadə etməyi düşünürəm.

Həmçinin, dissertasiya işi faktiki və statistik məlumatların yığılması, işlənməsi və ümumiləşdirilməsi müəllifin tarixi və müqayisəli iqtisadi analiz metodlarının öyrənilməsinə əsaslanacaqdır. Bundan başqa, dissertasiya işinin tədqiqi sistemli yanaşmaya yönələcəkdir ki, buna əsasən də hal-hazırkı Azərbaycan Respublikası Dövlət Vergi Xidməti təşkil etdiyi vergi auditi proseslərində olan çatışmazlıqları araşdırmaq və bu təhlil nəticəsində yeni forma, üsulların vergi auditi fəaliyyətinə tətbiqi reallığını qiymətləndirmək.

İşin empirik əsasları müxtəlif mənbələrdən əldə edilən materiallar və sənədlərdən, eləcə də bir çox praktiki təcrübədən və şəxsi müşahidələrindən ibarət olub, araşdırma, təhlil, qarşılaşdırma, müqayisə və sözügedən müasir mərhələdə vergi auditinin digər Qərb ölkələri ilə müqayisədə Azərbaycan Respublikasında hansı dərəcədə inkişaf etdirildiyini öyrənməyə imkan yaradacaq .

Tədqiqatın informasiya bazası: Tədqiqat işinin aparılması üçün informasiya bazasını Vergi Məcəlləsi, OECD (2013), Azərbaycan Respublikası Dövlət Vergi Xidməti və Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin İqtisadi islahatlar elmi-tədqiqat institutunun rəsmi sahifəsində olan rəsmi məlumatlar təşkil edir. Bundan əlavə Kəlbiyev Y.A., (2012) Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri, Tax evasion and inequality (2017)- Gabriel Zucman, Progressive wealth taxation (2019)- Emmanuel Saez kimi ədəbiyyat siyahılarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın mədudiyyətləri: Azərbaycanda vergi auditinin müasir vəziyyətinin təhlilini müşahidə və müqayisə metodlarından istifadə etməklə aparılmışdır. Tədqiqat işində inkişaf etmiş ölkələri inkişaf etməkdə olan ölkələrin vergi auditi prosedurlarını bir-birindən fərqləndirən göstəricilər təhlil olunmuş və araşdırma zamanı mənfi olan cəhətləri aradan qaldırmaq üçün təkliflər irəli sürülmüşdür. Aparılmış tədqiqat işində

bütün inkişaf etmiş ölkələrin vergi audit sistemi ilə bağlı məlumatlar əldə etmək mümkünsüz hesab olunur, yalnız hər ölkənin vergi auditini təhlil etmək mümkün deyil, ümumi nəticəyə gəlib təkliflər irəli sürmək olar. Əlavə olaraq rəsmi statistik hesabatlarda vergidən yayınma halları ilə bağlı dəqiq, düzgün məlumatlar əldə etmək çətinidir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: “Müasir dövrdə vergi auditinin aparılmasının forma və üsullarının təkmilləşdirilməsi” mövzusunda tədqiqat işinin elmi nəticələrindən vergi auditinin inkişaf etdirilməsində real iş mühitində audit proseduru zamanı yeni müasir metodlardan istifadədə istifadə oluna bilər. Elmi cəhətdən isə konfrans tezis və məqalələrin hazırlanmasında, həmçinin magistr dissertasiyalarının yazılmasında faydalı ola bilər.

Nəticələrin praktiki əhəmiyyəti və tətbiq sahələri: Tədqiqatın elmi praktik nəticələrindən müxtəlif yerli audit şirkətləri və müxtəlif dövlət qurumlarına vergi auditinin müasir forma və üsullarından istifadədə istiqamət verə bilər.

I FƏSİL. VERGİ AUDITI TƏŞKİLİNİN NORMATIV HÜQUQİ ƏSASLARI

1.1. Vergi auditinin iqtisadi mahiyyəti və onun təşkilinin əsas prinsip və metodları

Nəzarət və müəssisələrin yoxlaması maliyyə hesabatları haqqında fikir söylənilməsi dedikdə audit proseduru nəzərdə tutulur. Audit prosedurunda iştirak edən səlahiyyətli işçi şirkətin idarə edilməsində istifadə olunan nəticə kimi çıxarılan maliyyə hesabatlarını müəyyən olunmuş meyarlara uyğun olub olmadığını yoxlayıb nəticə olaraq öz rəyini ifadə edir. Audit rəyini formalaşdırılması üçün sübutlar toplanılır və onlar qiymətləndirilir. Nəticəyə gəlmək olar ki, audit dedikdə müstəqil olaraq maliyyə hesabatlarının yoxlanılması və bu barədə fikir irəli sürülməsi başa düşülür. Bazar münasibətlərinə keçid dövründə Azərbaycan iqtisadiyyatına mühüm təkan olan amillər arasında yer alan sahibkarlığın sürətli inkişafı ölkənin dünya birliyinə inteqrasiyasına nəzarətin forma və strukturlarında önəmli dəyişikliklər tələb edir. Nəzarət və müəssisələrin yoxlaması maliyyə hesabatları haqqında fikir söylənilməsi dedikdə, audit proseduru nəzərdə tutulur. Auditdə olan aşağıdakı növləri sadalaya bilərik:

1. Məcburi və ya könüllü audit. Könüllü audit dedikdə, təşəbbüslə həyata keçirilən nəzərdə tutulur.
2. Təsərrüfat fəaliyyətini auditi
3. Maliyyə hesabatının auditi və xüsusi audit
4. Daxili və ya xarici
5. Dövlət orqanlarının tapşırığı ilə icbari audit
6. Audit xidmətinin başqa növləri
7. Əməliyyat auditi
8. Uyğunluq auditi

Məcburi audit yoxlanılması dedikdə səlahiyyətli dövlət orqanlarının müəyyən etdiyi müvafiq qərarlara əsasən və ya qanunvericilik aktları ilə bilavasitə nəzərdə tutulmuş hallarda məcburi yoxlanış nəzərdə tutulur. Qanunvericiliyə əsasən müəyyən təsərrüfat subyektləri var ki, onların maliyyə hesabatları dərc olunmalıdır və bu da audit prosedurunu vacib edən şərtlərdən biri hesab olunur. (Sadıqov T.Ə, Rzayev İ.M., 2014).

Audit fəaliyyətini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün normativ sənədlərlə lazım olur. Ölkəmizdə son zamanlar inkişaf etməkdə olan yeni sahə kimi vergi auditi öyrənmək üçün vacib hesab olunur. Audit standartları deyilən bir anlayış var. Auditin düzgün şəkildə həyata keçirilməsi üçün müvafiq qaydalar toplusu başa düşülür. Bu qaydalar aşağıdakı standartlara uyğun formada hazırlanır və təqdim olunur :

- beynəlxalq audit standartları,
- milli audit standartları
- daxili audit standartları

Yuxarıda sadalanan standartların hər birinin mühüm mahiyyəti var. Müstəqil şəkildə fəaliyyət göstərən auditorlar və ya auditor firmaları öz fəaliyyətlərini sadalanan standartlara uyğun formada qurmalıdırlar. Audit standartları hazırlanarkən beynəlxalq təcrübələrdən nümunələr götürüb nəzərə alınmalıdır. Hüquqi və normativ qanunlar da burada nəzərə alınmalıdır. Fiziki və hüquqi şəxslər audit zamanı standartları normativ sənəd kimi qəbul edirlər. Audit standartlarının işlənilib hazırlanması audit yoxlama-ekspertizasının keyfiyyətinə müsbət təsir edir. Audit standartları audit nəticələrinin çıxarılmasında düzgün istiqamət verir (Sadıqov T.Ə, Rzayev İ.M., 2014).

Audit standartları aşağıdakı predmetlərə görə təsnifləşdirilir:

- məzmun
- təyinat
- fəaliyyət

Yuxarıda qeyd olunan təsnifləşdirmə beynəlxalq standartlar 6 istiqamətə ayrılır:

- ümum məsuliyyəti və müddəaları özündə əks etdirən audit standartları,
- auditin dəlil və sübutlarını özündə əks etdirən standartları,
- risklərin qiymətləndirilməsi bağlı audit standartları,
- auditin nəticə və hesabatlarını düzgün formada qaydaya salan audit standartları.
- auditin dəlil və sübutlarını özündə əks etdirən standartları,
- mütəxəssis və ya digər şəxslərin nəticələrindən və rəylərindən istifadə qaydalarını özündə göstərən audit standartları (Bağırov D.A., 2016)

Beynəlxalq audit təcrübəsinə uyğun burada qeyd etdiyimiz 6 istiqamətdə olan təsniflənmə heç də təsadüfi deyil.

Çünki, standartlar audit fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini əhatə edir və uyğun olaraq son olaraq 32 beynəlxalq audit standartı mütəxəssislər tərəfindən işlənib hazırlanmışdır. 2008-ci ilə qədər 32 deyil 51 audit standartı mövcud idi. Sonralar Beynəlxalq Mühasiblər Federasiyası tərəfindən qəbul qərar qəbul olunmuş və dərc edilmiş topluma uyğun bu standartların sayı 32-yə endirilmişdir. Respublikamızda isə Auditorlar Palatası bu sahədə bir sıra işlər görmüşdür. 1996- 2011-ci illər arasında 38 milli audit standartı böyük həcmdə normativ hüquqi sənədlər hazırlanaraq Palatanın Şurası tərəfindən təsdiq edilmişdir. Normativ sənədlər hüquqi cəhətdən böyük əhəmiyyət kəsb edir. Qanuni şəkildə iş görülməsi üçün hüquqi sənədlər olmalıdır.

1.2.Vergi auditinin təşkilinin normativ hüquqi əsasları

Audit fəaliyyətini effektiv şəkildə həyata keçirmək üçün normativ sənədlərlə lazım olur. Qanunverici aktlar, normativ hüquqi aktlar, sahədaxili əsasnamə, təlimat, metodik vəsait və digər normativ sənədlərlə tənzimlənən audit proseduru ölkəmizdə son zamanlar inkişaf etməkdə olan yeni sahə hesab olunur. Audit standartları dedikdə, audit fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə dair müvafiq qaydalar başa düşülür. Bu qaydalar beynəlxalq audit standartları, milli audit standartları və daxili audit standartları

formasında işlənilib hazırlanır və təqdim olunur. Həmin standartların mahiyyəti ondan ibarətdir ki, auditor firmaları və müstəqil auditorlar öz fəaliyyətini bu qaydalara – standartlara uyğun şəkildə qurmalıdırlar (Bağırov D.A., 2016: s.25). Vergi yoxlamaları keçirildikdə, ən vacib olanlardan biri də vergi orqanları tam, dəqiq və düzgün qərar qəbul edilməsi məqsədi ilə əhəmiyyətli olan bütün hallar aydınlaşdırılmalıdır. Burada vergi ödəyicisi üçün ən uyğun əlverişli olan mümkün bütün halları nəzərə alınır. Yeni texnologiyanın iqtisadiyyatın inkişafı şübhəsiz danılmazdır. Buna misal olaraq AVİS-məlumat bazasını göstərə bilərik. Vergi auditində bu məlumat bazası nə kimi rol oynayır?

AVİS vergi sitemini asanlaşdıran proqram təminatıdır. Ənənəvi olaraq hər zaman bildiyimiz kağız formada olan sənədlər hamısı həmçinin elektron sənədlər misal olaraq bəyannamələr, hesabatlar və ya arayışlar hamısı AVİS məlumat bazasına daxil edilir. Daha sonra isə proqram özü həmin daxil edilmiş sənədləri uyğunsuzluq yoxlamasından keçirir. Bu proses riyazi, məntiqi cəhətdən müəyyən edilən bir sıra risk meyarları əsasında elektron formada mərkəzləşmiş şəkildə reallaşdırılır. Elektron şəkildə həyata keçirilən bu yoxlanış nəticəsində daxil edilmiş hesabatlar, bəyannamələr və ya arayışlardakı olan uyğunsuzluqlar tam olaraq sistem tərəfindən avtomatik şəkildə yoxlanılır. Bu sistem vaxt itkisini azaldır eyni zamanda daha dəqiq nəticəyə gəlməyə kömək olur. Hər bir hesabat, vergi bəyannaməsi və ya arayış formasının özünə məxsus uyğunsuzluqlar müəyyən edilərək qeyd edilmiş bəyannamə, arayış və ya hesabatla əlaqələndirilir.

Daxil olmuş sənədlər siyahısından uyğunsuzluq yoxlamasından keçirilməyən müvafiq sənədlər seçilərək fərdi şəkildə uyğunsuzluqdan keçirilə bilər. Vergi inzibatçılığının çevik və səmərəli həyata keçirilməsi birbaşa effektiv informasiya dəstəyindən asılıdır və AVİS (Avtomatlaşdırılmış Vergi İnformasiya Sistemi) bunu təmin oluması üçün yaradılmışdır. AVİS sistemi büdcənin formalaşdırılması üçün mühim rol oynayır.

AVIS program təminatı Dövlət Vergi Xidmətinin bütün strukturlarında bəzi imkanlar yaratdı:

- vahid informasiya və
- emalı imkanını yaratdı
- məlumatların saxlanması

Yerli vergi orqanlarının funksiyalarının avtomatlaşdırılmasına gətirib çıxardı.

Dövlət qurumları ilə inteqrasiyanın reallaşdırılması və onlarla qarşılıqlı məlumat mübadiləsinin həyata keçirilməsində də AVIS program təminatından istifadə olunur. Ötən dövr ərzində aparılmış irimiqyaslı islahatlar nəticəsində Azərbaycanda müasir beynəlxalq standartlara cavab verən vergi xidməti formalaşdırılmışdır. Bu konkret hədəflər və kompleks tədbirlər nəticəsində reallaşmışdır. Ölkəmizdə səmərəli və çevik vergi siyasəti reallaşdırılır. Vahid olan qanunvericilik bazası bir çox qabaqcıl ölkələrin qanunvericilik sisteminə uyğun olaraq uzlaşdırılmışdır.

Sahibkarlar üçün əlverişli şəraitin yaradılması, şəffaflığın artırılması və vergi ödəyicisi ilə vergi orqanları arasında olan qarşılıqlı etimadın gücləndirilməsi inkişafa aparıcı addımlardandır. Vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi və vergi sistemində islahatların davam etdirilməsi zəruri hesab olunur. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında olan 109-cu maddənin 32-ci bəndi əsas götürülərək 2016-cı ildə vergi nəzarətinin inkişafı üçün məqsədər təyin olunmuşdur.

- Vergi yoxlamaları zamanı vergi ödəyicilərinin özlərinin iştirakı təmin olunsun.
- Vergi yoxlamalarının nəticələrinin rəsmiləşdirilməsi və təyin edilməsi prosesi zamanı əsas olan vergi inzibatçılığının inkişaf etdirilsin.
- Nümunəvi vergi ödəyicisi üçün meyarlar müəyyən olunsun və həmin ödəyicisi üçün vergi inzibatçılığı sadələşdirilsin.
- Mütamadi olaraq nöqsanlara yol verən vergi ödəyicisi və nümunəvi yəni vergi qanunvericiliyinə əməl edən vergi ödəyicisi Azərbaycan Respublikasının Dövlət

Vergi Xidmətinin rəsmi internet səhifəsində yerləşdirilsin və ictimaiyyətə açıqlansın.

- Elektron auditin tətbiq dairəsi genişləndirilsin və bunun nəticəsində vergi ödəyicisi və vergi orqanları arasında olan birbaşa təması minimuma endirilsin.
- Outbound Call Center funksiyası tətbiq olunsun. Burada məqsəd müasir standartlara cavab verən vergi ödəyicilərinə təqdim olunan xidmətlərin daha inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirməsidir. Bu sistem beynəlxalq təcrübədə istifadə olunur.
- Vergi ödəyicilərinin resurlarına və vaxtına qənaət etmək üçün Dövlət Vergi Xidmətinin Çağrı Mərkəzi vasitəsi ilə fiziki şəxslərin qeydiyyatı, ASAN imzanın dəyişdirilməsi, şəhadətnamə dublikatının alınması, fəaliyyətin dayandırılması və ya bərpa olunması kimi xidmətlər göstərilməsi təmin olunsun.

Nəzarət dedikdə nə başa düşülür?

Sosial-iqtisadi sistemin düzgün şəkildə idarə olunması prosesinin ən mühüm və mürəkkəb elementidir. Beləliklə, deyə bilərik nəzarətin başlıca mahiyyətlərindən biri - idarəetmə orqanlarının və rəhbərlərin faktiki fəaliyyətinin nəzərdə tutulmuş nəticələrə istiqamətləndirilən sistemə fəaliyyətindən ibarətdir. Vergi nəzarəti iqtisadiyyata müdaxilə edir, mühasibat uçotunda olan hesabatların, və əsas olan vergitutmanın qanunvericilik əsaslarının qorunmasını düzgün şəkildə təmin edir. Məhz elə bu məqsədlə də Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmiş kompleks tədbirlər öz əksini tapmışdır. Vergi nəzarətinin mahiyyətini vergi sahəsində tam açıqlaya bilmək üçün, ilk öncə, bütövlükdə nəzarət kateqoriyasının xarakteristikasını vermək işi rahatlaşdırar. Elmin müxtəlif sahələrində uzun illər boyunca kateqoriya istifadə edilmiş, nəticə olaraq mütəxəssislər tərəfindən dərinlən öyrənilmişdir (Musayev A.F, Məmmədov Ə.C., 2013). Burada elmi tədqiqatlar çərçivəsində nəzarətin öyrənilməsinin bir sıra aspektlərini qeyd etmək mümkündür:

1. İdarəetmə orqanlarının, rəhbərlərinin özlərinin fəaliyyətinin icra-bölüşdürücü üsul və ya funksiyası, forması şəklində;
2. İdarəetmə prosesində olan son mərhələ şəklində;
3. İdarəetmə orqanlarının tətbiq etdiyi üsulların toplusu kimi;

Hüquqi və idarəetmədə olan tənzimlənmə üsulu fərqli ictimai münasibətlər sistemi növlərinə tətbiq edildiyi üçün burada nəzarətin uyğun, müvafiq növlərindən istifadə olunur. Maliyyə nəzarətinin mahiyyətini açıqlamadan vergi nəzarətinin xarakteristikasını vermək mürəkkəb işdir çünki, vergi nəzarəti maliyyə nəzarətinin daxilində mühüm yer alır, yəni tərkib hissəsini təşkil edir. Xüsusi ilə qeyd etmək olar ki, dövlət istənilən mərhələdə özünün həyat fəaliyyətinin tam təmin edilməsi üçün hər zaman müxtəlif üsullardan istifadə edir, bu da öz növbəsində dövlət üçün maliyyə nəzarətinin adekvat sistemini qurmağa məcburiyyət yaradır. Maliyyə nəzarəti sistemi dövlətin hüquqi və qanuni yolla həm özünün maliyyə maraqlarını, həm də öz vətəndaşlarının maliyyə maraqlarını reallaşdırmaq məqsədilə yaradılır. Nəticə olaraq bununla da maliyyə çərçivəsində maraqlarda balans yaratmağa çalışır. (Kəlbəyev Y.A., 2008).

Vergi nəzarəti dövlət nəzarətinin funksiyasını həyata keçirir və bu da əsas hesab olunur. Dövlət nəzarətinin məzmununu isə aşağıda qeyd olunanlar əhatə edir:

1. Nəzarət altındakı obyektlərin fəaliyyəti üzərində müşahidə;
2. Konkret pozuntuların uçota alınması, üzə çıxarılması, onların səbəbləri və şərtlərinin aşkar olunması;
3. Toplanılan bütün informasiyaların səbəb və təmayüllərin üzə çıxarılması, təhlili, proqnozların hazırlanması;
4. Nizam-intizamın pozulması və qanunçuluq, itkilərin, ziyanlı nəticələrin, məqsədəuyğun olmayan hərəkətlərin qarşısının alınması məqsədi ilə tədbirlərin görülməsi;
5. Qanunu riayət etməyənlərin aşkar olunması eyni zamanda onların məsuliyyətə cəlb olunması.

Bütün bu sadalanan müddəalar tam şəkildə vergi nəzarətinin məzmununu təşkil edir.

Sənədli yoxlamalar vergi nəzarəti zamanı ən səmərəli forma hesab olunur.

Lakin bu forma ilə yanaşı vergi orqanları tərəfindən operativ mühasibat uçotunun, başqa şəxslərdən informasiyanın alınması, qarşılıqlı yoxlamaların aparılması, üsullarından da istifadə edilir. İkinci olaraq, dövlət vergilərin ödənilməsinin müvafiq qaydalarını, formalarını və üsullarını qanunvericilik çərçivəsində tənzimlənməsini təmin etməlidir məqsəd isə vergi ödəyicilərinin dövlət büdcəsi qarşısında vergi öhdəliklərinin yerinə yetirilməsini vaxtında təmin etməkdir. Beləliklə, yuxarıda sadalananlardan vergi nəzarəti sisteminin, eyni zamanda onun quruluşunun hüquqi əsaslarını əks etdirən ümumi qaydalarının fəaliyyətinin zəruriliyi meydana çıxır. Vergi nəzarətinin vacibliyi, həmçinin, vergi ödəyicilərinin vergilərin ödənilməsindən yayınmasından irəli gəlir. Büdcəni formalaşdıran vergi dövlət tərəfindən ictimai layihələr üçün vacibdir lakin bunun tam məğzini vergi ödəyiciləri tam olaraq anlamırlar. Vergidən yayınmanın siyasi səbəbinə, iqtisadi siyasətin istiqamətlərinin təyin edilməsi zamanı xərclərin lobbiləşdirilməsi meyillərini aid etmək olar. Milli vergi qanunvericiliyinin mürəkkəbliyi vergidən yayınmanın əsas səbəblərindən biri hesab oluna bilər. Vergitutmanın texniki mürəkkəbliyi, vergi ödəyicisi üçün çaşqınlıq yaradır və vergilərin hesablanması vergi ödəyicisinə qanunlara riayət etməklə belə vergidən yayınmağa imkan verir. (Kəlbəyev Y.A., 2008).

İqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olan vergi siyasəti bir sıra qarşıya qoyulan məqsədlərdən ibarətdir:

- büdcə gəlirlərini təmin etməklə yanaşı;
- ölkədə iqtisadi artımı sürətləndirməkdən;
- əlverişli investisiya mühiti yaratmaqdan;
- sahibkarlığın inkişafını stimullaşdırmaqdan;

Yuxarıda sadalananlara nail olmaq üçün bir sıra tədbirlər həyata keçirilir. Vergi orqanları nəzarət funksiyalarının həyata keçirilmə mexanizminin və həmçinin vergi inzibatçılığının daim təkmilləşdirilməsi istiqamətində bu tədbirləri görür. Maliyyə və

vergi nəzarəti elə bir nəzarət formasıdır ki bununla cəmiyyətin iqtisadi həyatının bir çox müxtəlif sahələrində və təsərrüfatın ayrı-ayrı dərəcələrində irəli sürülən tələblərə uyğun idarə edilməni təşkil etmək mümkündür. Vergi nəzarəti Azərbaycan Respublikası Maliyyə Nazirliyinin, Azərbaycan Respublikası Dövlət Vergi Xidməti səlahiyyətləri çərçivəsindədir.

Maliyyə departamentinin vergi auditi zamanı prosesi daha rahat həyata keçirməkdə rolu böyükdür. İlk olaraq maliyyə hesabatları debit kredit yəni əsas mühasibatlıq anlayışından başlayır. Mühasibatlıq işçiləri nüvafiq ödəniş üçün şirkət qarşısında öhtəlik yaradır, yəni borclarımız debit hesabı kimi qeyd edilir. Bunundan sonra mühasibatlıq bölümünün vergi hesabatları üzrə mühasibləri ödəniş olunacaq borcumuzun müvafiq vergisini hesablayır. Nəticədə şirkət qarşısında həm əsas ödəniş, həm də vergi ödənişi üçün öhtəlik yaranır. Proses bundan sonra xəzinədarlıq işçilərinin səlahiyyətində olur. Şirkətin müxtəlif banklarda özünün hesabı olur və xəzinədarlıq bu hesablardan yaradılan öhtəliyi ödəmək üçün istifadə edir. Burada əsas məqam vergi öhtəliyinin əsas məbləğdən öncə ödənməsidir. Bu proses müvafiq olaraq departament və şirkət direktoru tərəfindən təstiqlənir. Yəni imza atılır. Bütün bu sadalanan proseslər əvvəllər daha uzun idi. Müasir dövrdə yeni texnologiyanın inkişafı maliyyə sahəsində dolayısı ilə də vergi sahəsində işləri daha da rahat hala gətirmişdir.

SAP və ya 1C kimi mühasibatlıq və maliyyə proqramları görülən maliyyə işlərinin daha avtomat şəkildə olmasını təmin edir. Bu proqramlar vasitəsi ilə kağız sənədlər hamısı eyni formada elektron şəkildə sistemdə yerləşdirilir və bunun nəticəsində də daha dəqiq və düzgün hesablar ortaya çıxır. Müasir sistem bütün arxiv sənədləri özündə saxlaya bilir. Vergi auditi gəldiyi zaman şirkət bu vəziyyətdə daha rahat şəkildə ödənişə uyğun qaimələr tapa bilir və bununla vergini yoxlayıb vergi auditini daha obyektiv və tez həyata keçirə bilir. Müasir sistemlər yəni SAP və ya 1C vergi ödəyicisinin işini rahatlaşdırır. Bunun nəticəsində rahat şəkildə hansı verginin ödəndiyini və ya dövlətə borclu olduğumuz hissə göstərir. Şirkət vergi ödənişini dövlətə artıq ödəyə bilər və bu vəziyyətdə vergi borclu olur şirkətə. ƏDV ödənişini misal kimi götürsək artıq

ödənmiş ƏDV borclu olduğumuz ƏDV məbləği ilə uzlaşdırılır. Sən illər ölkəmizdəki şirkətlər beynəlxalq maliyyə standartlarına uyğun şəkildə hesabatlarını hazırlayır. Bu Maliyyə Nazirliyi tərəfindən tələb olunur. Şirkətin maliyyə hesabatlarının beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə hazırlanması şirkətlərin gələcək perspektivləri üçün çox vacib hesab olunur. Bununla şirkət öz səhmlərini xarici investora sata biləcək. Başqa bir məqam da öz gəlir və xərclərini və ya ümumi olaraq şirkətin vəziyyətini digər şirkətlərlə müqayisə edəcək. Ölkəmizdə yerli mühasibatlıq istifadə olunur. Şübhəsiz bunu səbəbi var. Vergi audit zamanı vergi orqanlarının nümayəndələri tərəfindən ilk öncə mühasibatlıq hesablari yoxlanılır. Yəni deyə bilərik ki hazırlanmış beynəlxalq maliyyə hesabatları vergi audit zamanı istifadə olunmur. Vergi hesabatları beynəlxalq maliyyə standartlarına uyğun şəkildə hazırlanmış maliyyə hesabatlarından tamamilə ayrılır. Beynəlxalq maliyyə standartlarında “deferred tax” anlayışı var. Ancaq heç bir zaman maliyyə hesabatlarının daxilində vergi hesabatları hesablanmır. Tam olaraq məbləğ vergi qanunvericiliyinə əsasən hesablanır və maliyyə hesabatları bölümünün mütəxəssisləri tərəfindən bu məbləğ götürülür və maliyyə hesabatlarına əlavə olunur. Səbəb isə hər bir ölkənin vergi sistemi və vergi qanunvericiliyi fərqlidir. Düzdür müəyyən qədər oxşarlıqlar var ancaq onlar müəyyən hissələrdə olur. Ölkəmizin vergi sistemi Rusiya Federasiyasının vergi sisteminə oxşardır. Biz bunu başqa ölkələrin vergi sisteminə nəzər yetirsək görə bilərik. Dissertasiya işinin əvvəlində də qeyd etdiyimiz kimi araşdırma zamanı bir sıra məhdudiyyətlər ilə qarşılaşa bilərik. Onlardan biri də bütün ölkələrin vergi qanunvericiliyini və vergi məəcəlləsini araşdırma bilmərik. Ümumiləşdirib özümüz üçün nəticə çıxarmalıyıq.

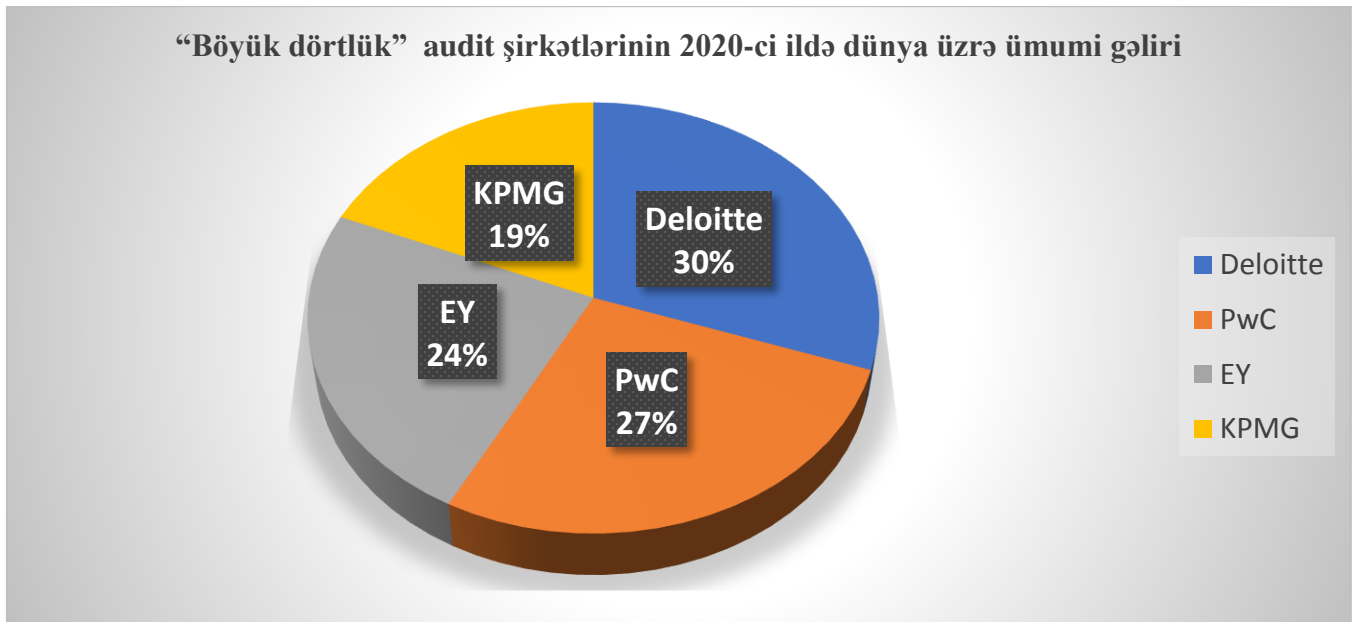
Vergi audit zamanı şirkətə yoxlanışa gəlmiş vergi orqanlarının nümayəndələri öz hesablalarını çıxarıb şirkət tərəfindən hesablanan vergi hesablari ilə müqayisə olur. Hesablarda düzgün olmayan məqamlar aşkarlandığı zaman vergi ödəyicisi və vergi orqanı arasında interaktiv şəkildə müzakirə olunaraq aydınlaşdırılmağa çalışılır. Şirkətə vergi orqanlarının nümayəndələri yoxlanış üçün gəldiklərində onların rahat işlərini görə bilmələri üçün xüsusi iclas otağı ayrılır və hər cür şəraitlə təmin olunurlar. Maliyyə

hesabatlarının hazırlanması zamanı vergi hesabatları tam olaraq mühasiblərdən götürülür. Maliyyə hesabatlarında verginin hesablanmamağının məqsədi müxtəlif ölkələrin vergi məcəlləsini özünə uyğun şəkildə hazırlamaqdır. Şirkətin maliyyə göstəricilərində əsas götürülən onun vergi çıxıldıqdan sonra qalan məbləğidir və bununla şirkət özünün fəaliyyətini qiymətləndirib gələcək üçün planlar qura bilər.

Şirkətlər düzgün vergi hesablanması və vergi cərimələrini azaltmaq məqsədi ilə audit şirkətlərinə üz tuturlar. Bu şirkətlər vergi və ya maliyyə məsləhətləri vermək ilə məşğuldurlar. Təcrübələr göstərir ki, bir çox şirkət bu xidmətlərdən istifadə edərək külli miqdarda vergi cərimələri verməkdən xilas olmuşdurlar. Bu vəziyyətdə şirkətlər iki seçim qarşısında qalırlar. Yerli şirkətlərə üz tutsunlar yoxsa beynəlxalq şirkətlərə ?

Təbii ki beynəlxalq təcrübəylə işləyən şirkətlər daha inandırıcı gəlir. Son illərdə ölkəmizdə “Böyük dördlük” adlandırdığımız beynəlxalq şirkətlərə inam artmışdır.

Şəkil 1: “Böyük dördlük” audit şirkətlərinin ümumi gəlirləri-2020

Mənbə: <https://www.statista.com/> Business Data Platform

- PriceWaterhouseCoopers-43.03 milyard
- Ernst & Young-37.2 milyard
- Deloitte-47.6 milyard
- KPMG-29.22 milyard

Bu şirkətlərin məsləhətlərindən ölkəmizdə olan şirkətlər istifadə etməkdədirlər. Şirkətlərə maliyyə hesablarını beynəlxalq standartlara uyğun şəkildə hazırlamağa kömək olan bu şirkətlər eyni zamanda şirkətlərə müəyyən olunmuş vaxt ərzində vergi hesablarında düzəlişlər etməyə yardımçı olur və nəticə olaraq şirkətlər onlar üçün hesablanan vergi cərimələrini azaltmağa nail ola bilirlər.

1.3. Vergi siyasətinin vergi auditinin təşkilində rolu

Azərbaycanda tətbiqi üçün müasir vergi audit modelini inkişaf etdirilməkdə davam edir. İlk prosedurlar bəzi prosedurlar hazırlanmışdır. İlk öncə vergi audit olan zaman vergi ödəyicisinin biznesi təhlil olunur. Bunun üçün məlumat bazası olması mütləq sayılır. Yeni İT sisteminin olması müasir vergi audit modelində zəruri hesab olunur. İstifadə olunan məlumat bazası vasitəsi ilə vergi ödəyicilərinin fərdi faylları və əvvəlki yoxlamalar üzrə yayınma sxemləri toplanılır. Tələb olunan verilənlərin idxalı və intellektual təhlili aparıldıqdan sonra sahələrə uyğun risk qrupları üzrə vergi ödəyicilərinin təsnifləşdirilməsi proseduru baş verir. Daxili nəzarət risklərini idarə edilməsi də müasir vergi audit modelinin ilkin planlaşdırılmasında həyata keçiriləcək prosedurlardan hesab olunur. Daxili nəzarət risklərini idarə edilməsi zamanı vergi ödəyicisinin mühasibat və İT sistemləri təhlil olunur. Audit testlərinə uyğun mövcud yoxlama üzrə potensial vergidən yayınma riskləri müəyyən olunur. E-auditin başlanması (Sahələr üzrə e-audit testlərinin tətbiqi) VÖ-dən Elektron məlumatların alınması ilə başlayır. E-məlumatların kompüterə yüklənməsi, E-verilənlərin idxalının düzgünlüyünün, E-məlumatların tamlığının, düzgünlüyünün yoxlanması müasir vergi audit modelinin həyata keçilməsi üçün ard-arda həyata keçirilən vacib prosedurlar hesab olunur. Büdcə ilə hesablaşmalar zamanı uçot düzgün aparılmalıdır və bunun təkmilləşdirilməsi mühüm addımlardan hesab olunur. Vergi Məcəlləsinin qəbul edilməsi və bütün vergi ödəyiciləri üçün aydın şəkildə izahı vacib hesab olunur. Ölkədə fəaliyyət göstərən ölçüsündən asılı olmayaraq bütün müəssisələrdə Vergi Məcəlləsinə eyni səviyyədə əməl olunmalı və tətbiq edilməlidir.

Beynəlxalq təcrübəyə nəzər yetirsək görürük ki, bəzi faktorlar və kriteriyalar vergi auditinin effektiv təşkilinə gətirib çıxarır. Dissertasiyamızda inkişaf etmiş və inkişafda olan ölkələrdə olan vergi audit sistemi müqayisə olunur. Bununla bağlı bir çox tədqiqatlar və araşdırmalar aparılmışdır. Bunlardan biri də Mekdala Amba Universitetinin Efiopiya Federativ Demokrativ Respublikasının (Gondar Zone) vergi auditinin daha effektiv təşkili üçün nəzərdə tutulmuş araşdırmadır. Araşdırma nəticəsində 6 faktor müəyyən olunmuşdur:

- vergi auditorlarının təcrübəsi
- vergi auditorlarının müstəqilliyi
- idarə heyəti dəstəyi
- vergi ödəyicisinin tam məlumatlandırılması
- vergi ödəyicisinin vergi auditinə qarşı münasibəti
- vergi qanunvericiliyi

Sadaladığımız effektiv vergi auditini həyata keçirən zaman nəzərə alınmalı olan faktorlar hesab olunur. Bu faktorları 4 kateqoriya altında əlaqə yaradıb bölə bilirik:

- Vergi auditorları və vergi effektivliyi
- Təşkilati sistem və vergi effektivliyi
- Vergi ödəyicisi və vergi effektivliyi
- Tənzimləyici sistem və vergi effektivliyi

Hər bir ölkənin vergi sistemində bu faktorların hər birini inkişaf etdirmək qarşıya qoyulan əsas faktorlardan olmalıdır. Ölkə cəmiyyət üçün olan xərcləri qarşılamaq üçün vergitutma siyasəti həyata keçirir. Vergitutma zamanı vergi ödəyicisinin ödəyə bilmə qabiliyyəti əsas götürülməli və eyni maliyyə vəziyyətinə malik olan vergi ödəyiciləri eyni dərəcədə vergiyə cəlb olunmalıdırlar (Isik, H., Gelen, S., & Sonsuzoğlu, E.,2017). Vergilər dövlət gəlirlərinin əsas hissəsini təşkil edir. Elə bu səbəbdən də dövlətlər daha dinamik vergi sistemi yaratmaq və həyata keçirmək istəyirlər. Burada tək-cə məqsəd iqtisadi inkişaf

üçün dövlət gəlirlərini təmin etmək deyil eyni zamanda vergiləri ədalətli şəkildə bölməklə vətəndaşlarda yəni vergi ödəyicilərində dövlət siyasətinə inam yaratmaqdır (Chalu, H. & Mzee, H., 2018).

Aşağıdakı cədvəldə Mekdala Amba Universitetinin Efiopiya Federativ Demokrativ Respublikası (Gondar Zone) haqqında araşdırarkən ümumi 52 nəfər olmaqla respondentlər (46 vergi auditoru və 6 tədqiqatçı) haqqında göstəriciləridir.

Cədvəl 1: Respondentlərin demoqrafik xüsusiyyətləri

Tip	Profil	Tezlik	Faiz	Məcmu
Cins	Kişi	39	75	75
	Qadın	13	25	100
	Toplam	52	100	
Yaş	18-28	18	34.62	34.62
	29-39	26	50	84.62
	40-50	7	13.46	98.08
	50+	1	1.92	100
	Toplam	52	100	
Təhsil dərəcəsi	Orta	13	25	25
	Bakalavr	39	75	100
	Magistr	0	0	
	Doktorant	0	0	
	Total	52	100	
Vəzifə	Vergi auditoru	46	88.46	88.46
	Tədqiqatçı	6	11.54	100
	Digər	0	0	
	Total	52	100	
Təcrübə	2 ildən aşağı	10	19.23	19.23
	2-5 il	29	55.77	75
	6-9 il	10	19.23	94.23
	10il+	3	5.77	100
	Total	52	100	
Təhsil sahəsi	Mühasibatlıq	34	65.38	
	Menecment	16	30.77	65.38
	İqtisadiyyat	2	3.85	96.15
	Digər	0	0	100
	Total	52	100	

Mənbə: Research Journal of Finance and Accounting Abiy B. A., Vol.11, No.23, 2020

Dissertasiyanın bu hissəsində əldə edilən respondent cavablarına uyğun olaraq əsas dəyişənlərin statistik təsvirinə nəzər yetirəcəyik. Bu araşdırma Mekdala Amba Universitetinin Efiopiya Federativ Demokrativ Respublikası (Gondar Zone) üçün hesabladığı hesablardır. Aşağıda təsvir olunan cədvəl müstəqil və asılı dəyişənlər arasında olan əlaqəni müəyyən etməyə kömək edəcək.

Cədvəl 2: Dəyişənlərin statistik təsviri

	Müşahidələr	Orta	Standart kənarlaşma	Min	Max
Vergi auditinin effektivliyi	52	3.726923	0.61616	2	5
Vergi auditorların təcrübəsi	52	3.507692	1.117744	1	5
Vergi auditorlarının müstəqilliyi	52	3.453846	0.8308893	1	5
İdarə heyəti dəstəyi	52	3.233846	1.035859	1	5
Vergi ödəyicisinin məlumatlılığı	52	3.196154	1.05272	1	5
Vergi ödəyicisinin vergi auditinə qarşı münasibəti	52	3.253846	0.9726579	1	5
Vergi qanunvericiliyi	52	3.321154	1.515492	1	5

Mənbə: Research Journal of Finance and Accounting, Abiy B. A., Vol.11, No.23, 2020

Bu statistik göstəricilər ilə Efiopiya Federativ Demokrativ Respublikasında verginin effektiv təşkili üçün əsas olan faktorları müəyyən etmək mümkündür. Statistik göstəriciləri izah edə bilmək üçün aşağıda olan orta göstərici əmsalları əsas götürülür:

1-1.8-çox zəif (tamamilə razı olmamaq)

1.81-2.6- zəif (razı olmamaq)

2.61-3.40-kafi (neytral)

3.41-4.20-yaxşı (razı)

4.21-5 çox yaxşı (tamamilə razı)

Respondentlərdən toplanmış məlumatlara əsasən yuxarıda göstərilən cədvələ uyğun fikir yürütmək mümkündür. Burada vergi auditinin effektivliyi haqqında olan ifadə üçün

statistik cəhətdən orta göstərici əmsalı 3.726923-dir. Bu göstərici onu göstərici onu göstərir ki, respondentlər vergi auditinin effektiv qurulması ifadəsi ilə razıdırlar.

İkinci ifadə vergi auditorlarının təcrübəsidir və bunun üçün orta göstərici 3.507692-dir. Buradan da nəticəyə gəlmək mümkündür ki, respondentlər bu fakt ilə razıdırlar, yəni vergi auditinin təcrübəsi vergi auditinin effektiv qurulmasında rol oynayır.

Üçüncü göstərilən fakt vergi auditlərinin müstəqilliyidir. Burada orta göstərici 3.453846 standart kənarlaşma isə 0.8308893-dir. Respondentlərin cavablarına uyğun olaraq bu fakt neytral olaraq qəbul olunub və standart kənarlaşma isə göstərir ki, respondentlərin cavabları bir-birinə oxşardır.

Digər bir fakt idarə heyəti dəstəyinin vergi auditinin effektiv təşkilində rolu. Orta göstərici 3.233846-dir yəni neytraldır.

Vergi ödəyicisinin məlumatlılığı, vergi ödəyicisinin vergi auditinə münasibəti və vergi qanunvericiliyi kimi qeyd olunan faktlar orta göstəricilərdən aydın olur ki neytraldırlar yəni vergi auditinin effektiv təşkilində çox böyük rol oynayırlar. Nəticə olaraq deyə bilərik, bəzi nəticələr ortaya çıxır. Respondentlərin cavablarına uyğun olaraq bəzi suallara cavablar tapa bilərik. Vergidən yayınma halının çox olmasının səbəblərindən biri də vergi ödəyicilərinin tam məlumatlı olmamalarıdır. Vergi ödəyicisi vergi ödənişini özü üçün əlavə xərc bilir və biznes üçün olan şərtlərdən birini, yəni xərcləri minimallaşdırmağı qarşısına məqsəd qoyur. Əlavə olaraq da onlar vergi qanunvericiliyinə necə riayət etməli olduqlarını tam olaraq bilmirlər. Əgər vergi ödəyicisi tam olaraq vergi ödənişlərinin ictimai xidmətlər üçün sərf olunmasına inanmırsa, yəni ədalətsiz ödəniş kimi qəbul edərsə bu zaman şübhəsiz ki, vergidən yayınma halları çox olacaq. Məlumatlandırmanın kifayət qədər olmaması, vergi ödəmə qabiliyyətinin az olması və vergi oqranlarına olan neqativ münasibət vergidən yayınma hallarına gətirib çıxarır. Bundan da əlavə vergi yayınmasına səbəb olan qeyri-qanuni ticarətlə məşğul olan vergi ödəyiciləridir və onlar eyni zamanda da bazarda ədalətsiz rəqabət yaradırlar.

Respondentlərin cavablarına uyğun olaraq vergi qanunvericiliyi vergi auditinin effektiv təşkilində o qədər də rol oynamır. Əsas olan vergi qanunvericiliyinə uyğun şəkildə təşkil olunan vergi audit sistemi. Respondentlərin cavablarına uyğun olaraq vergi auditorlarının təcrübəsi, bacarığı və müstəqil olması vergi auditinin effektiv təşkilində əsas rol oynayır. Texniki təcrübə, kommunikasiya bacarığı və liderlik qabiliyyəti vergi auditoruna qərar vermə qabiliyyətinin inkişaf etdirilməsində böyük rol oynayır. Bu qabiliyyətlərin inkişaf etdirilməsi üçün davamlı və effektiv təlimlər təşkil olunmalıdır.

Bu hissədə ilkin nəzarət sistemindən bəhs edəcəyik. Burada təklif edə bilərik ki, bütün təsərrüfat subyektləri ilkin nəzarət sistemindən istifadə etsinlər. İlkin nəzarət dedikdə nə nəzərdə tutulur? Vergi öhdəlikləri üzrə büdcə ilə hesablaşmalarının düzgün təşkil olunması üçün peşəkar auditor firmalarının xidmətlərindən istifadə nəzərdə tutulur. Onlar maliyyə vəkili rolunu oynayırlar. Peşəkar audit şirkətləri bir çox vergi məsələlərində yəni vergilərin hesablanması, büdcəyə ödənilməsində yardımçı ola bilər. Eyni zamanda vergi hesabatlarının yəni bəyannamələrinin tərtib edilməsində yol verdikləri səhvləri aradan qaldırmağa yardımçı ola bilərlər. Bunun nəticəsində də vergi ödəyicisi lüzumsuz maliyyə (inzibati) sanksiyaları ödəmək məcburiyyətində qalmayacaq. Əsas məqam da vergi dərəcələri elə optimal və elmi cəhətdən əsaslandırılmış şəkildə təyin olunmalıdır ki, bu iqtisadiyyatın inkişafına mane olmasın büdcəyə vergi daxilolmaları vaxtında həyata keçirilsin. Sahibkarlar təyin olunmuş vergi dərəcələri ilə öz kapitallarını istehsalın inkişafına yönəldəndə gəlir əldə edə bələkləri ilə bağlı stimullaşsınlar.

Əslində iqtisadi yönümdən baxsaq optimal təyin olunmuş aşağı vergi dərəcələri yeni müəssisələrin yaranmasına gətirib çıxaracaq və bununla büdcəyə daxil olmalar yerində olacaq. Yəni vergi dərəcələrinin azalması hesabına vergi daxilolmaları azalacaq, lakin yeni müəssisələrdə gələn vergi gəlirləri büdcəni azalmağa qoymayacaq. Belə ki, sahibkarlar öz gəlirlərini gizlətməkdə və belə faktların aşkar edildiyi hallarda cərimə sanksiyaları ödəməkdə deyil, əksinə vergiləri aşağı dərəcələr üzrə tam həcmdə ödəməkdə

maraqlı olurlar (Jean B.H., 2015: s.36). İqtisadiyyatın və istehsalın stimullaşdırılmasını təmin edən vergi dərəcələri təyin olunmalıdır. Nə kimi təkillər verilə bilər?

1. Vergi boşluqları diqqət mərkəzində olmalıdır (vergi boşluğu - hesablanıb dövlət büdcəsinə ödənilən vergilərlə, əsl, həqiqətdə hesablanmalı və dövlət büdcəsinə ödənilməli olan vergilər arasındakı fərqdən ibarətdir) . Məqsəd burada vergi daxilolmalarını artırmaqdır.
2. Xüsusilə xidmət, ictimai-iaşə və ticarətdə (restoranlar, şadlıq evləri) ən çox vergidən yayınma hallarına rast gəlinir və buna qarşı təsirli tədbirlər sistemi işlənilib həyata keçirilməlidir.
3. Vergi dərəcələrinin elmi cəhətdən optimallaşdırılması istiqamətində işlər davam etdirilməlidir. Beynəlxalq təcrübələr də göstərir ki, respublikamızda tətbiq edilən vergi dərəcələrinin heç də hamısı iqtisadiyyatın inkişafını sürətləndirir və daha səmərəli təsir göstərir deyə bilmərik;
4. İqtisadiyyatın qeyri-neft sektorunda daha da əlverişli investisiya şəraitinin yaradılması məqsədi ilə vergi yükünün bir qədər aşağı salınması, vergi güzəştlərinin də artırılması istiqamətində bir sıra tədbirlər sistemi inkişaf etdirilməlidir.

Vergi nəzarətinin forması dedikdə nəzarət fəaliyyətinin (hərəkətlərinin) təşkili üsulu başa düşülür. Vergi Məcəlləsinin 32.4-cü maddəsinə nəzər yetirsək görərik ki, mahiyyətinə görə vergi nəzarəti həyata keçirilən aşağıdakı kompleks tədbirlərdən ibarətdir və bu vergi orqanları tərəfindən reallaşdırılır

- ✓ vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotunun düzgün aparılması;
- ✓ hesabat və məlumatlarının yoxlanılması;
- ✓ digər şəxslər və vergi ödəyiciləri arasında sorğunun təşkil olunması;
- ✓ gəlir əldə etmək məqsədi ilə istifadə olunan binalara baxışın keçirilməsi;

Bu siyahı açıqdır və bu formalara aşağıdakı başqa kompleks tədbirləri də əlavə etmək mümkündür.

- vergi ödəyicilərinin və xüsusi vergi rejimli müəssisələrinin mərkəzləşdirilmiş qaydada uçota alınması;
- aksizli mallar üzərində nəzarətin həyata keçirilməsi;

Vergi qanunvericiliyinə riayət olunmasına nəzarəti gücləndirmək məqsədi ilə vergi yoxlamaları həyata keçirilir. Vergi yoxlamalarının obyektivi vergi ödəyicisinin həm maliyyə-təsərrüfat, həm də bilavasitə vergilərin hesablanması və ödənilməsi ilə bağlı məcmu fəaliyyəti hesab edilir. Daha dar mənada isə aşağıda göstərilənlər obyekt hesab edilir:

- ✓ pul sənədləri;
- ✓ planlar, smetalar və xərclər;
- ✓ malların anbara daxil edilməsi və anbardan xaric olunmasına görə ilkin hesab olunan sənədlər;
- ✓ mühasibat kitabları,
- ✓ hesabatları və vergi bəyannamələri;
- ✓ ödəniş tapşırıqları;
- ✓ vergilərin hesablanması və ödənilməsi ilə üçün digər sənədlər.
- ✓ qiymətli kağızlar;

Burada əlaqəli olan müvafiq orqanların əsaslandırılmış qərarı olmalıdır. Vergi ödəyicisinin hüquqlarını qoruyaraq vergi orqanlarının vəzifəli şəxslərinin bu şəkildə hərəkəti (fəaliyyəti) “qarşılıqlı yoxlama” adlanır. Vergi Məcəlləsində isə bu hərəkət sənədlərin tələb edilməsi kimi qeyd olunur. Həmçinin bu prosesi sənədlərin yoxlanılması və təhlili kimi də adlandırmaq mümkündür. Bütün hallarda yenə də qarşılıqlı yoxlama həmişə köməkçi xarakter daşıyır və “əsas” yoxlama olmadan keçinmək mümkünsüz hesab olunur. Elə buna görə də onu vergi yoxlamasının tam müstəqil növü hesab etmək

düzgün deyildir. Qarşılıqlı yoxlama vergi nəzarətinin tədbirlərindən biri kimi çıxış edir. Bu əlavə tədbirlərdən hesab olunur. Burada səyyar vergi yoxlamalarının nəticələrinə əsasən vergi orqanının rəhbəri tərəfindən qanunvericiliyə uyğun olaraq vergi yoxlamasının aparılması barədə qərar qəbul edilir. Qarşılıqlı yoxlamanın əsas məqsədlərindən biri müəyyən sövdələşmənin yerinə yetirilməsi faktlarının, eyni zamanda həmin əməliyyat üzrə alınan məhsulların, və yaxud bu məhsulun təqdim edilməsindən gəlirlərin mədaxil olunmasının tamlığının və düzgünlüyünün aşkar edilməsindən ibarətdir. Qarşılıqlı yoxlama hər hansı konkret maliyyə əməliyyatı, yoxlanılan şəxslərin bütün qarşılıqlı əməliyyatları, sövdələşmə üzrə aparıla bilər. Qarşılıqlı yoxlama prosesində vergi ödəyicisi ilə mal mübadiləsi, qarşılıqlı hesablama və başqa qeyri-pul əməliyyatlarının kontragentdə nə şəkildə əks olunması yoxlanıla bilər. Əgər yoxlanılan vergi ödəyicisi müəyyən olunmuş tələblər pozulmaqla (sənədlərdə düzəlişlər, qaralamalar olduqda, əlavələr, aydın yazılmadıqda, ştamplı, ştamplı yaxud möhür oxunmadıqda və s.) tərtib edilmiş sənədlər üzrə xidmətlər və məhsul təqdim edərsə, burada onun kontragentindən lazım olan zəruri sənədlər tələb oluna bilər. Məsələn, əgər təhlil etsək ki, müəssisə özünün malik olduğu mal, kredit və maliyyə resurslarını hər zaman eyni bir şirkətə doğru “yönəldir”, onda qarşılıqlı yoxlamanın aparılması üçün vergi orqanlarında motiv yarana bilər. Müəssisənin kontragentindən yoxlanılan müəssisənin sövdələşmələri üzrə ilkin sənədlər tələb edilə bilər. İlk sənədlər hesablar, hesab-fakturalar, müqavilələr, ödəniş tapşırıqlarıdır. Sadalanan sənədlər toplandıqdan sonra bu sənədlər müvafiq olaraq yoxlanılan müəssisənin sənədləri ilə müqayisə edilir. Göründüyümüz kimi, vergi nəzarəti siyahısı birbaşa olaraq Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilir. Vergi auditinin metodları isə qanunvericilikdə aşkar olmayan formada iştirak edir. Bundan əlavə, audit fəaliyyətinin eyni hüquqi forması çərçivəsində bir çox müxtəlif audit metodları və bəzən bir sıra hallarda vergi qanunvericiliyi ilə müəyyən edilən audit forması ilə üst-üstə düşən bəzi metodlar tətbiq oluna bilər. Vergi orqanları tərəfindən vergitutma sahəsində audit fəaliyyətinin həyata

keçirilməsi üçün yalnız nəzəri-metodoloji deyil, eyni zamanda da praktiki əhəmiyyət kəsb edən vergi auditinin forma və metodları fərqləndirilməlidir.

Vergi siyasəti dedikdə müxtəlif ölkələrdə müxtəlif cür olan siyasət nəzərdə tutulur. Elə ölkələr var vergi dərəcələri ən yüksək və ya ən aşağı səviyyədədir. Hər bir ölkə öz iqtisadi inkişafını nəzərə alaraq vergi sistemi qurur. Elə vergi sistemi seçilir ki, bununla ölkələr iqtisadi inkişafa nail olurlar. Burada əsas dövlət mədaxilini yəni dövlət büdcəsinə gələn məbləğin tənzimlənməsidir. İqtisadi inkişafın əsas göstəricilərindən biri də tək bir sahədən asılı olmamaqdır. Bunu belə izah edə bilərik ki, ölkəmiz neft sektorundan asılılığı aradan qaldıran bir sıra tədbirlər görməli və məqsədlər qarşıya qoyulmalıdır. Başqa sahələrdə iqtisadi inkişaf dövlət büdcəsinə gələn vergi gəlirlərini artıracaq. Azad sahibkarlığa güzəştlərin edilməsi və ya maliyyə dəstəyinin göstərilməsi burada atıla biləcək ilk addımlardan hesab olunur. Ümumilikdə isə vergi siyasəti hər bir dövlət üçün milli maraqlar nəzərə alınmaqla təyin olunur. İnvestisiya üçün rahat şəraitin yaradılması və şirkətlərin yeni investorlar cəlb edə bilməsi üçün əsas vergi siyasətidir. Ölkədə əlverişli şəraitin formalaşdırılması inkişafa aparan yoldur. Ölkəmizdə vergi sistemi beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılmalı və səmərəli vergi siyasətinə keçid edilməlidir.

Misal kimi, Avropa İttifaqının ölkələrinin vergi siyasətinə nəzər yetirə bilərik. Bu ölkələr vergi siyasətini əsas aşağıda qeyd olunanlara əsasən qururlar:

- Müdafiə və sosial bərabərlik
- İqtisadi səmərəlilik

Avropa İttifaqının ölkələrini iki qrupa bölə bilərik. Birinci qrupa aşağıda qeyd olunan ölkələri göstərə bilərik:

- İngiltərə
- Hollandiya
- İspaniya
- İtaliya

- Fransa
- Almaniya
- İsveç
- Danimarka
- Finlandiya

Sadalanılan inkişaf etmiş ölkələrdə əsas məqsəd sosial bərabərlik prinsipinə əməl etmək eyni zamanda iqtisadi cəhətdən rəqabət qabiliyyətini təmin etməkdir. Bu ölkələrdə vergi daxilolmaları aşağıda qeyd olunan məqsədlər üçün bölüşdürülür:

- İnsan kapitalının inkişaf etdirilməsi
- Az təminatlı əhəlinin müdafiəsi

İkinci qrupa isə Avropa İttifaqına yeni daxil olmuş və ya namizəd ölkələr aiddir. Bu ölkələr Baltikyanı və Şərqi Avropa ölkələridir. Bu ölkələr üçün isə əsas məqsəd iqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılmasıdır. Sosial müdafiə isə ölkələrin iqtisadiyyatından asılı olaraq dəyişir. Bu adı çəkilən ölkələr bir-birlərindən vergi siyasətlərinə və vergi dərəcələrinə görə fərqlənirlər. ÜDM -də vergi yükünün çəkisinin çox olması vergi dərəcələrinin yüksək olmasından asılıdır. Avropa İttifaqına əvvədən daxil olmuş inkişaf etmiş ölkələr burada Skandinaviya ölkələrini misal olaraq gətirə bilərik. Verginin ÜDM-də xüsusi çəkisi 40-42% təşkil edir buna səbəb isə vergi dərəcələrinin digər ölkələrlə müqayisədə 30-32% çox olmasıdır. Vergi sahəsi üzrə Avropa İttifaqına üzv ölkələrdə müəyyən tələblər mövcuddur. Belə ki, bu ölkələrdə ƏDV faizi 15% max olmalı və azaldılmış faiz isə 5%-dən az olmamalıdır. Vergi dərəcələrinin optimal şəkildə təyin olunması və vergi güzəştlərinin çoxaldılması dövlətin öz gəlirlərini tənzimləmək üçün hesab olunan addımdır. Dövlət vergi siyasətində gəlirlərin tənzimlənməsi üçün başlıca olan vergi dərəcələridir. İkinci addım isə vergi güzəştləri hesab olunur. Fiziki və hüquqi şəxslər əgər tələblərə cavab verirlərsə o zaman onlar tam və ya qismən vergidən azad oluna bilərlər. Son zamanlar ölkəmizin vergi sistemi müasir Avropa standartlarına uymağa başlayıb.

Çünkü bunun olması üçün dövlət əsaslı addımlar atmaqdadır. Vergi dərəcələrinin müəyyən olunması və verginin yığılması vergi siyasətinin əsasını təşkil etdiyi kimi vergi auditi də burada mühüm rola malikdir. Vergi auditi inkişaf etdirilməkdə davam edir və ölkəmiz sözü gedən Avropa İttifaqı ölkələrindən nümunələr götürür. Vergi auditinin işini rahatlaşdırmaq üçün sadalanan ölkələrin təcrübələrini götürməli və vergi dərəcələri vergi siyasəti ilə qurulmalıdır ki, vergidən yayınma halları çox olmasın. Bu da öz nüvbəsində vergi auditinin işində mühüm addım olacaq.

Dissertasiyanın bu hissəsində bir sıra inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemindən bəhs etmək olar.

1. Ən yüksək vergi dərəcəsi olan ölkələrdən biri də Belçikadır. Gəlir vergisi üçün təyin olunan son hədd 54%-ə çatır. Bu ölkədə Əlavə Dəyər Vergisi üçün standart dərəcə 21% müəyyən olunub. Lakin bəzi işlərdə və sahələrdə ƏDV dərəcəsinə müəyyən qədər güzəştlər olur və az faiz dərəcəsi təyin olunur. Bu ölkədə hüquqşünas, müəllim, həkim, banklar və sığorta şirkətləri ƏDV vergisindən azaddır. Belçikada yüksək vergilərin təyin olunmasına baxmayaraq iqtisadiyyatı normal görünür.
2. Ən yüksək vergi dərəcəsi olan ölkələrdən biri də Finlandiya sayılır. Digər vergi dərəcəsi yüksək olan ölkələr ilə müqayisədə Finlandiya öz iqtisadi inkişafını çox yaxşı səviyyədə saxlamağı bacaran ölkədir. Başqa Avrozonə ölkələrinə nəzər yetirsək görürük ki, Finlandiya son dövrlərdə iqtisadi inkişafa nail olmuşdur. İqtisadiyyatın sürətli inkişafı ölkəni böhrandan yayındırmışdır.
3. Almaniya da sadaladığımız iki ölkə kimi vergi dərəcəsi kifayət qədər yüksək olan ölkələrdəndir. Bu ölkədə Əlavə Dəyər Vergisinin standart dərəcəsi 16% və gəlir vergisinin son həddi isə 42% faizdir. Burada da şübhəsiz yumuşaldıcı tədbirlər var. Əgər sənin sahibkar olaraq cari ildə dövriyyə 32.5 min avrodan az olursa dövlət sənə gələn il üçün ƏDV ödənişindən azad edə bilər. Yüksək vergi dərəcələri Almaniya emiqrasiya edənlərin sayında artışıla müşaət olunur.

4. Vergi dərəcələrinin yüksək olmasına görə 4-cü yerdə Danimarka var. Gəlir vergisi 44% standart ƏDV faizi isə 25%-dir. Bu ölkədə çox maraqlı hal odur ki, nəyinki əhali vergi dərəcələrindən narazılıq edir, hətta onlar özlərini ən xoşbəxt ölkə bilirlər.
5. İtaliyada ƏDV standart dərəcəsi 20%-dir. Gəlir vergisi isə max 39%-dir. Ölkə iqtisadiyyatı ürək açan vəziyyətdə deyil. Dövlət borcları ÜDM-ni üstələyir.

Dissertasiyanın bu hissəsində isə vergi siyasətində ən aşağı vergi dərəcələri müəyyən edən ölkələr haqqında bəhs edəcəyik.

1. ÜDM göstəricilərinə görə yeddinci yeri tutan İsveçrə ən aşağı vergi dərəcələri ilə fərqlənir. Vergi dərəcələrini belə aşağı təyin etməkdə ölkənin məqsədi dünya varlıqlarını ölkəyə investisiya etməyə təşviq etməkdir. Bunula da ölkədə çox rahat investisiya mühiti formalaşa bilər. Bu ölkəni nadir ölkələr siyahısına ala bilərik çünki aşağı vergi dərəcələri ilə iqtisadi inkişafı birlikdə reallaşdırmağa nail ola bilər.
2. ABŞ da ən aşağı vergi yükünə sahib olan ölkələr siyahısındadır. Avropa ölkələri ilə müqayisə etsək ƏDV və ümumi satışdan gələn vergi yoxdur burada. Dünyada ən böyük iqtisadiyyata sahib olan ABŞ vergilərin az olması və adambaşına düşən saata görə gəlir çox olması immiqrantların sayında xeyli hiss olunur. Böyük immiqrant axınına malik olan ölkədə iqtisadi inkişaf olduğu kimi davam edir. İmmiqrantlar üçün iş yerləri xeyli çoxdur.
3. Vergi yükünün az olduğu daha bir ölkə də Avstraliyadır. Digər ölkələr ilə müqayisədə bu ölkədə iqtisadi vəziyyət qənaətbəxş hesab olunur.
4. Digər bir başqa bir vergi yükünü aşağı təyin edən ölkə Kanadadır. Bu ölkədə sosial dəstək və səhiyyə inkişaf edib. Kanada iqtisadiyyatında geriləmə hiss etdikdə 2 seçim qarşısında qalır. Bu problemi həll etmək üçün ya xərclərini azaltmalı ya da vergi mükəlləfiyyətlərini artırmalı olur.
5. Daha bir ölkə isə Yaponiyadır. İqtisadiyyatı ən güclü olan ölkə hesab olunur.

Ölkəmizin vergi sistemini digər inkişaf etmiş ölkələrin vergi sistemləri ilə müqayisə etsək həm oxşar həm də fərqli cəhətləri aşkar etmiş olarıq. Hər bir ölkənin vergi sistemi ilk öncə onun dövlət quruluşu ilə müəyyən olunur. İki cür dövlət quruluşu mövcuddur:

- Federativ
- Unitar

Quruluşu olan ölkələr federativ olan ölkələrdə aşağıdakı növ vergilər mövcuddur:

- Federal
- Regional
- Yerli

Federal vergilər unitar quruluşa malik olan ölkələrdə mövcud deyil. Azərbaycanın vergi sistemində aşağıdakı 3 növ vergi aiddir:

- Yerli vergilər
- Dövlət vergiləri
- Muxtar respublika vergiləri

Buradan baxdıqda görə bilirik ki, başqa ölkələrlə müqayisədə Azərbaycanın vergi sistemi fərqlidir. Azərbaycandan fərqli olaraq digər inkişaf etmiş ölkələrdə daha fərqli vergi dərəcəsi təyi olunub. 3 cür vergi dərəcəsi mövcuddur:

- Marjinal vergi dərəcəsi
- Nominal vergi dərəcəsi
- Real (effektiv) vergi dərəcələri

Vergi qanunvericiliyi nominal vergi dərəcəsinə müəyyən edir. Burada bir məqam odur ki, fərqli vergi şkalalarından istifadə olunduğu zaman vergilərin nominal dərəcəsi və real dərəcəsi arasında fərqlər ortaya çıxır.

Buna görə vergi tutulan məbləğin dəyərindən əsas hesab olunur və bundan asılı olaraq real vergi dərəcəsi də dəyişir. Vergi dərəcəsi beynəlxalq təcrübədə vergi dərəcəsi aşağıdakı formada hesablanır:

$$Vd = (V / G) \times 100\%$$

Misal : Dövlət sektorunda işləyən əməkdaşın əmək haqqı 2000 AZN olduğu halda onun real faiz dərəcəsi aşağıdakı göstərilən şəkildə hesablanır :

$$Vd = (350 + 125) / 2000 \times (100\%) = 23.75$$

Burada tapdığımız rəqəm artıq real vergi dərəcəsidir. Vergitulan məbləğdən asılı olaraq real vergi dərəcəsi dəyişilir. Son hədd vergi dərəcəsidir marjinal vergi dərəcəsidir. Bu elə vergi dərəcəsidir ki, vergi dərəcəsi vergitutma bazası artdıqda belə dəyişmir. Məsələn ölkəmizdə gəlir vergisinin marjinal dərəcəsi 14%-dir.

Ölkəmizi inkişaf etmiş ölkələrlə müqayisə etdikdə bizi xarakterizə edən vacib və əsas cəhət makroiqtisadi səviyyə nəzərə alındıqda aşağı vergi yükünə malik olmasıdır.

II FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VERGİ AUDİTİ APARILMASININ FORMA VƏ ÜSULLARININ TƏŞKİLİNİN TƏDQIQI

2.1. Vergi orqanları nümayəndələrinin vergi auditi prosesində vəzifələri.

Vergi auditi sistemində iştirak edən vergi orqanları nümayəndələri dünyanın bir çox inkişaf etmiş ölkələrində yüksək təcrübə əldə etmiş bacarıqlı mütəxəsislərdir. Onlar mütəmadi normal olaraq individualların, şirkətlərin və başqa vergi ödəyicilərinin vergi öhtəliklərinə düzgün əməl etmələrini yoxlayan zaman maliyyə göstəricilərini əməliyyatlarını və qeydlərini əsas götürürlər. Lakin vergi orqanlarının nümayəndələri vergi auditi zamanı aşkar edilən tipik rüşvət və korrupsiya hallarının göstəricilərindən xəbərsiz ola bilərlər. Vergi orqanları nümayəndələri öz şübhələrinə əsasən aşkar etdiyi rüşvət və korrupsiya hallarına uyğun vergi qanunverciliyinə müraciət edirlər. Vergi orqanları nümayəndələri ölkənin vergi qanunverciliyinə dövlət siyasətinə və prosedurlara yaxşı bələd olmalı və rüşvət və vergidən yayınma halları ilə üzləşdiyi zaman öz təcrübə və biliklərini yaxşı nümayiş etdirməyi bacarmalıdır. Rüşvət və korrupsiya hallarını gizlətmək üçün vergi ödəyiciləri eyni üsullardan istifadə edirlər onlardan biri də gəlirlərini gizlətməkdir. Vergi nümayəndələrinin sorğu zamanı istənilən araşdırma real olaraq vergi ödəyicisinin vergi öhtəliklərini düzgün müəyyən etməkdir. Şübhələrə əsasən toplanılan dəlillər nəticəsində cinayət işinin açılması vergi nümayəndələrinin yox hüquq mühafizə orqanlarının vəzifəsi hesab olunur. Rüşvət də daxil olmaqla korrupsiya əməliyyatları vergi auditi zamanı şirkətin və ya şəxsin maliyyə hesablarında aşkarlana bilər və ya başqa şübhələrə əsasən müəyyən oluna bilər. Çox zaman vergi orqanları nümayəndələri vergi auditi zamanı korrupsiya hallarının göstəricilərini vergi ödəyicisinin kitabda olan maliyyə hesabatlarına baxış zamanı müəyyən edirlər. Ümumi olaraq şirkətin maliyyə hesabatlarını yoxlamaq vergi orqanlarının nümayəndələri üçün əlavə olaraq iş hesab olunmur və normal fəaliyyətindən biridir. Maliyyə hesabatlarına əsasən yoxlanış zamanı vergi ödəyicisinin

1. “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi”. Bakı, 2021.

gəlirlərini müəyyən etmək və bu gəlirlərə əsasən gəlir vergisini, vergiyə cəlb olunan və olunmayan xərclərin dəqiqliyini yoxlamaq vergi auditi procedurunun mütəmadi etdiyi fəaliyyətdir. Vergidən yayınma hallarını müəyyən etmək üçün vergi auditini həyata keçirən şəxslər eyni analitik bacarıqlardan treyninqlərdən istifadə etməli və nəticə olaraq öz mühakimələrinə əsasən vergidən yayınma halını müəyyən etməlidir. Vergi auditini həyata keçirən vergi orqanları nümayəndələrini və auditorları korrupsiya hallarının müəyyən olunmasında dəstək olmaq üçün vergi idarələri 3 pilləyə əsaslanan riskə əsaslanan yanaşma qəbul edirlər. Bəhs etdiyimiz 3 pillə aşağıdakılardan ibarətdir

- Zəka
- Şüur
- Təlim

Planlama audit nümayəndələri üçün vacib mərhələ hesab olunur və burada onlar dəqiq düzgün məlumatı hansı mənbədən əldə edə bilərlər deyə düşünlər. Daxili audit və media hesabatları internet informasiya əldə olunmasında dəyərli mənbə hesab olunur. Bazar qiymətləri üçün faktlara əsasən yığılmış məlumatlar vergi ödəyicisinin pozisiyasını biznes normaları ilə müqayisə etməkdə yardımçı olardınız. Lazımlı və müvafiq məlumatların yığılması üçün vergi auditini yoxlanış planında aşağıdakı meyarlar nəzərə alınmalıdır:

1. Əgər hansısa bir istinad gizlədilmiş korporativ məbləğə gətirib çıxarırsa bu zaman daxili audit hesabatları və ona uyğun sənədlər yenidən yoxlanışa götürülür.
2. Başqa tənzimləyici dövlət orqanları tərəfindən doldurulan hesabatların sürətlə baxış olmalıdır.
3. Xarici müəssisələr ilə fəaliyyət müqavilələr qiymət razılaşmaları transfer olunmuş məbləğin detalları nəzərə alınır.
4. Daxili və başqa açıq mənbələrə baxış olmalıdır.

2. “Nazirlər Kabineti tərəfindən təsdiq edilmiş 19.07.2013-cü il, 190 nömrəli Qərarı “Vergi partnyorluğu sazişinin bağlanması Qaydaları”

Vergi auditi zamanı mühasibat hesabatı (müəssisənin müəyyən tarixə aktiv (kapital) və passivlərini (öhdəliklər), göstərən hesabat) və vergi bəyannamələrinin hazırlaması vergi orqanlarının işini daha rahatlaşdırır. Şirkətlər tərəfindən vergilərin uçotunun düzgün aparılması dövlət orqanları üçün vacib hesab olunur, bundan əlavə müəssisələrə vergi ili ərzində mənfəət və zərərlərin düzgün dəqiq hərtərəfli öyrənilməsi üçün imkan yaradır. Müəssisələr gəlir və xərclərin, vergitutma bazasının düzgün müəyyən edilməsinə görə məsuliyyət daşıyırlar və audit proseduru zamanı hazırlıqlı olmalıdırlar. Sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına və yeni formalı müəssisələr yaranmasına təkan olan bazar iqtisadiyyatına keçid ölkəmizdə də vergi sahəsində dəyişikliklərə gətirib çıxarıb. Bazar iqtisadiyyatına keçid müsbət amillər ilə nəticələnsə də çətin və mürəkkəb proseslər də qaçılmaz olmuşdur. Mühasibatlıq hesabatları vergi ödənilməsində vacib rol oynadığından onların düzgün təşkili işin böyük bir hissəsi üçün çox vacibdir. Lakin qeyd etmək lazımdır heç də bütün hər zaman müəssisələr gəlir və xərclərini, mühasibat və vergi uçotlarında düzgün şəkildə əks etdirmirlər. Azərbaycan müstəqillik qazandıqdan sonra iqtisadiyyat inkişaf etməyə başladı və bazar münasibətlərinin inkişafının ilk illərindən başlayaraq dövlət çoxsaylı vergi ödəyicilərinin vergi ödəməkdən qeyri qanuni formada yayınması halları ilə qarşılaşır. “Gizli iqtisadiyyat” deyilən termin var və bir çox inkişaf etməkdə olan və inkişaf etmiş ölkələrdə buna təsadüf olunur. Müəssisələrin gəlirlərini gizlədib vergidən yayınma halları artırmaqdadır və bu da iqtisadiyyata və büdcəyə gələn gəlirlərə neqativ təsir edir. Bir mənada maliyyə problemi yaradır. Vergidən yayınma məqsədi ilə “Gizli iqtisadiyyat” yaranır. Bu da öz nüvbəsində ÜDM-nin düzgün hesablanmasında problem yaradır. Bu neqativ hal nəticəsində dövlət büdcəsinə olan gəlirlər tam və vaxtında ödənmir. Bunun üçün də vergi nəzarəti doğru qurulmalıdır, əks təqdirdə büdcədə xeyli miqdarda itkilər yarana bilər. Vergidən yayınma halında hüquq-mühafizə orqanlarının qarşısında məsuliyyət yaranır. Statistika nəzər yetirsək əgər, vergi cinayətləri ilbəil artığını görürük.

3. Bağırov D.A. (2016), “Vergi nəzarəti (dərslük)”. Bakı, 412 s.

4. Ələkbərov Ə.Ə. (2017), “Sosial-iqtisadi inkişafın maliyyə-büdcə

Əvvəlki illərə nəzər yetirsək büdcə daxilolmalarında əsaslı şəkildə neft gəlirlərinin həcmnin üstünlük təşkil edirdiyi görünürdü. Lakin hazırki dövrə baxsaq neft sektorundan başqa sferalar üzrə büdcəyə vergi daxil olmaları artıb. Neftin qiymətinin kəskin ucuzlaşması büdcəyə daxil olmalarda kəskin azalmaya səbəb olmayıb. Bunun səbəbi kimi digər sahələrin kəskin inkişafıdır. Ölkəmizdəki mövcud pandemiya vəziyyəti ilə əlaqədar işsizlik səviyyəsinin artması əhalinin alıcılıq qabiliyyətinə əks təsir göstərib və bu da öz növbəsində müəssisə və firmaların gəlirlərinin azalmasına gətirib çıxarır və onlar da çıxış yolu kimi xərclərini azaltmaq məqsədilə vergidən yayınmağa cəhd edirlər. Cari vəziyyətlə əlaqədar olaraq ölkə büdcəsində vergi daxilolmalarının üstünlük təşkil etdiyini, eyni zamanda vergilərin iqtisadiyyatın inkişafında həcmnin büdcədə xüsusi əhəmiyyətini nəzərə alsaq vergi auditinin nə dərəcədə aktual və vacib olduğunu şübhəsis görə bilərik. Vergilərin auditi vergi orqanı tərəfindən vergi bəyannamələrinin, habelə vergilərin hesablanması və ödənilməsini özündə əks etdirən və vergi ödəyicisinin fəaliyyəti haqqında vergi orqanında olan və digər bəlli mənbələrdən alınan məlumatlar əsasında həyata keçirilən səyyar vergi yoxlamasıdır. Onu əlavə etmək istərdim ki, Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsində təyin olunmuş qaydalar əsas götürülərək vergi orqanları vergilərin tam və düzgün, vaxtında yığılmasını təmin etmək məqsədilə vergi nəzarətini həyata keçirirlər. Vergi nəzarəti vahid nəzarət sistemidir. Bu sistem vergi ödəyicilərini və vergitutma obyektlərinin uçotuna, habelə vergi qanunvericiliyinə nə dərəcədə əməl etdiklərinə nəzarət edir.

2.2. Vergi ödəyicilərinin uçotu və qeydiyyatı sahəsində işlərin təşkili.

Bu hissədə vergi ödəyicisinin təsərrüfat subyektinin (obyektinin) onlayn qeydiyyatı haqqında elektron xidmətdən danışacağıq. Elektron xidmətin məzmunu dedikdə nə başa düşülür sualına cavab axtarıyıq. Bu xidmət vergi ödəyicisinin təsərrüfat subyektinin (obyektinin) elektron qaydada qeydiyyata alınmasını əhatə edir. Elektron xidmət zamanı Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinin uyğun maddələri əsas götürülür. parametrlərinin tənzimlənməsi (Monoqrafiya)”. Bakı, “Elm”, 341 s.

Burada 33-cü və 34-cü maddələri hüquqi əsas kimi götürülməlidir. Yeni texnologiyalardan istifadə hər bir sahədə görülən işləri asanlaşdırdığı kimi vergi sahəsində də işlərin avtomatlaşdırılmağı inkişafa aparın yol hesab olunur. Azərbaycanda son dövrlərdə aparılan işlərin daha tez və dəqiq həll olunması elektron xidmətin səviyyəsi qismən avtomatlaşdırılmasından asılıdır. Elektron xidmətin icra müddəti 2 iş günüdür. Elektron xidmətin göstərilməsi zamanı vergi ödəyicisinin təsərrüfat subyekti (obyekti) vergi uçota alınması həyata keçirilir. Elektron xidmətin göstərilməsinin həyata keçirilməsi zamanı bir sıra vacib prosedurlar vardır. Elektron xidmət interaktiv şəkildə keçirilir və bu da öz növbəsində vergi uçotuna düşmək istəyən vergi ödəyicisi və vergi uçotunu aparın vergi orqanlarının işini rahatlaşdırır və bu xidmət vergi ödəyicisi üçün ödənişsiz həyata keçirilir. Bəs elektron xidmətin istifadəçiləri kimlər hesab olunur? Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi ilə müəyyən edilmiş qaydada vergi ödəyicisinin eyniləşdirilmə nömrəsi (VÖEN) almış hüquqi və fiziki şəxslər elektron xidmətin istifadəçiləri hesab olunur. Aşağıda qeyd olunan iki rəsmi səhifə vasitəsi ilə elektron xidmətin təqdim olunması baş verir.

1. <http://www.e-taxes.gov.az/>,
2. <http://www.e-gov.az>

Hər bir qanuni həyata keçirilən prosedurlar kimi elektron xidmətin göstərilməsi üçün də bir sıra tələb olunan müvafiq sənədlər var və onların da hər birinin özlərinin təqdim olunma forması var.

2.3. Vergi auditinin aparılmasının forma və üsullarının təşkilinin qiymətləndirilməsi

Dissertasiyanın bu hissəsində Vergi yoxlamaları və nəzarət tədbirləri barədə nəyi bilmək lazımdır sualına cavab tapmağa çalışacağıq. 2018-ci ildə vergilər naziri Dövlət Vergi

5. Həsənli M. (2015), “Vergilər”. Bakı, Şərq-Qərb, 271 s.

Xidmətinin öz strukturu çərçivəsində Vergi auditi departamentinin yaradıldığını elan edib. Bu qərarın məqsədi yoxlayıcı funksiyaları və vergi nəzarətini bir mərkəzdən əlaqələndirməni təmin etməkdir.

Bu təşəbbüsün hədəfi, prinsipləri və qaydaları barədə məlumatları bir araya gətirib bunu ölkəmizin vergi auditi sistemində nə kimi dəyişikliklərə gətirib çıxaracağından bəhs edə bilərik. Birinci düşünülmən məqam yoxlamaları kim və necə idarə edəcək?

İndiyədək səyyar vergi yoxlamaları və operativ nəzarət tədbirləri Vergi Nazirliyinin ayrı-ayrı strukturlarının səlahiyyətlərinə daxil olub. Yeni yaradılan vergi auditi departamentində isə yoxlamalar və nəzarət tədbirləri vahid mərkəzdən idarə olunacaq.

Bu həm işin gedişatını rahatlaşdıracaq, həm də dəqiqliyi və düzgünlüyü təmin edəcək.

Səyyar vergi yoxlamaları və operativ vergi nəzarəti tədbirləri "koordinasiyalı formada" həyata keçiriləcək. Departamentin tərkibində bir sıra şöbələr yaradılıb. Bunlar operativ vergi nəzarəti, səyyar vergi yoxlamalarına nəzarət, və vergi nəzarəti tədbirlərinin təşkili və təhlili şöbələridir. Ödəyicilərin risk qrupları niyə yaradılır? Vergi auditi departamenti vergidən yayınan şəxslərin aşkar edilməsi və nəzarət tədbirlərinin keçirilməsi üçün ödəyicilərin risk qruplarına bölünəcəyini bildirir. Bu yolla vaxt daha tez yoxlamalar başa çata biləcək. Risk qruplarına daxil olmayan, yəni vergi öhdəliyini vaxtılı-vaxtında və tam həcmdə yerinə yetirən vergi ödəyiciləri rahat şəkildə fəaliyyət göstərəcək. Riskli vergi ödəyiciləri, yəni dövriyyəsinə azaldan, vergidən yayınan şəxslər isə riskin səviyyəsindən asılı olaraq, səyyar vergi yoxlaması və ya operativ nəzarət tədbirləri ilə üzləşə bilər. Operativ nəzarət tədbirləri də risk meyarları əsasında həyata keçiriləcək. Vergi Məcəlləsi vergi ödəyicilərinin vəzifələrini tam və dəqiq şəkildə göstərir. Məsələn, bütün vergi ödəyiciləri bilməlidirlər ki, işçilərlə əmək müqaviləsi bağlamalıdır. Bundan başqa qanuna görə alıcıya ödənişi təsdiq edən kassa çeki və ya qəbz təqdim edilməli, malların alışı müvafiq sənədlərlə həyata keçirilməlidir. Ümumi dövriyyənin gizlədilməsi hallarına gətirib çıxaran bir sıra səbəblər var. Paytaxtda və bölgələrin bir çox ictimai-iaşə obyektlərində sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər tərəfindən kassa

6. Kəlbəyev Y.A, Məhərrəmov R.B, Rzayev P.Q. (2011), "Xarici ölkələrin

aparatlarından istifadə edilməməsi buna səbəbdir. Burada istehlakçılar da alış zamanı çek tələb etməlidirlər lakin adi müşahidələr göstərir ki, hər 5 istehlakçıdan 3-ü də çek tələb etmir. Bu da istehlakçıların hüquqları pozulması ilə nəticələnir və vergidən yayınma halları baş verir. Qanunun bu tələbini pozan şəxslər barədə müvafiq tədbirlər görülməsi planlaşdırılır.

Bu tədbirlərin əsas məqsədi vergilərin məcburi yığılmasından vergilərin könüllü ödənilməsinə keçidin tam təmin edilməsi və verginin büdcəyə tam daxil olması üçün şərait yaratmaqdır. Azərbaycanda 2018-ci il vergi inzibatçılığında keçid ili olmuşdur. Bu ili üçün Dövlət Vergi Xidmətinin əsaslı planlar nəzərdə tutulmuşdur və 2021-ci ildə də vergi sisteminin inkişafı üçün atılan addımlar davam etməkdədir. Bu planlar bəzilərini sadalaya bilərik.

Mühasibat uçotunun düzgün şəkildə aparılması vergilərin düzgün hesablanmasında mühim rol oynayır. Eyni zamanda bu planlar içərisində vergi ödəmə mədəniyyətinin yaradılması da əsas hesab olunub. Sahibkarlıq subyektlərində uçot və hesabatlılığın düzgün təşkil olunması və qaydaya salınması vacib hesab olunur.

Hər bir vergi ödəyicisi öz vergi öhdəliyini kiçik və ya böyük olmağından asılı olmayaraq aşağıdakı qaydada əməl etməlidir:

- ikili mühasibatlığın aparılması
- vergiyə cəlb olunan dövriyyələrin gizlədilməsi
- vergidən yayınma halları aradan qaldırılmalıdır

Əvvəl də adını çəkdiyimiz vergi nəzarəti vergi orqanları vergilərin tam və vaxtında yığılmasını təmin etmək məqsədi ilə həyata keçirilir. Vergi nəzarətini müvafiq icra hakimiyyəti orqanları həyata keçirilir. Burada Vergi Məcəlləsi və Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi əsas götürülür. Yerli vergilərin yəni bələdiyyə vergilərinin qanunvericiliyə uyğun hesablanmasına, vaxtında və vaxtında ödənilməsinə nəzarəti bələdiyyələrin vergi xidməti orqanları cavabdehdir. Vergi orqanları vergi nəzarətini necə həyata keçirir?

vergi sistemi” Bakı, 412 s.

- vergi ödəyicilərinin və vergitutma obyektlərinin uçotunu aparmaqla
- uçot və hesabat məlumatlarını yoxlamaqla
- vergi ödəyiciləri və digər şəxslər arasında sorğu aparmaqla
- gəlir əldə etmək üçün istifadə olunan binalara baxış keçirməklə

Bu hissədə kameral və səyyar vergi yoxlamalarından bəhs ediləcəkdir. Kameral vergi yoxlaması necə həyata keçirilir?

Ən başlıca olaraq kameral yoxlama vergi orqanı tərəfindən yerlərə getmədən həyata keçirilir. Vergi orqanında olan sənədlər əsas götürülərək yoxlama aparılır. Bu sənədlər vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim edilir. Misal olaraq vergi hesabatları, habelə vergilərin hesablanması və ödənilməsinə özündə əks etdirən və vergi ödəyicisinin fəaliyyəti haqqında vergi orqanında olan digər sənədlər əsasında keçirilir. Vergi ödəyicisi tərəfindən verginin hesablanması və ödənilməsi üçün vacib olan sənədlər vergi orqanına təqdim edilir və həmin gündən 30 gün müddətində kameral vergi yoxlaması həyata keçirilir. Vergi orqanı vergi ödəyicisindən əlavə məlumat, sənəd və izahat tələb etmək hüququ var əgər yoxlama aparmaq üçün vergi ödəyicisi tərəfindən təqdim olunmuş bəyannamə ilə bağlı sənədlərdə olan məlumatlar arasında səhv və ya ziddiyyət aşkar edilərsə. Vergi bəyannaməsində vergilərin düzgün hesablanmaması halı aşkar edildikdə (vergi məbləğinin az və ya artıq göstərilməsi), bu zaman vergi ödəyicisinə 5 gün müddətində müvafiq icra hakimiyyəti orqanının müəyyən etdiyi strukturda vergi orqanı tərəfindən vergilərin hesablanmasına dair bildiriş göndərilir. Bildirişdə hesablanmanın səbəbləri və vergi ödəyicisinin Vergi Məcəlləsinin 62-ci maddəsinə uyğun olaraq şikayət etmək hüququ göstərməlidir.

Digər bir vergi yoxlaması səyyar vergi yoxlamasıdır.

Vergi orqanının qərarına əsasən səyyar vergi yoxlaması həyata keçirilir. Səyyar vergi 2 cür ola bilər

- növbəti
- növbədən kənar

Növbəti səyyar vergi yoxlaması heyata keçirməyə başlayamazdan azı 15 gün əvvəl vergi orqanı tərəfindən vergi ödəyicisinə yazılı bildiriş göndərilir.

Vergi ödəyicisinə göndərilən bildirişdə göstərməlidir:

- vergi yoxlamasının əsası
- vergi yoxlamasının tarixi
- vergi ödəyicisinin hüquq və vəzifələri
- vergi orqanlarının hüquq və vəzifələri

İldə bir dəfədən çox olmayaraq keçirilən vergi yoxlaması növbəti səyyar vergi yoxlamasıdır və 30 gündən artıq davam edə bilməz. Ancaq müstəsna hallarda yuxarı vergi orqanının qərarına müvafiq olaraq səyyar vergi yoxlamasının keçirilməsi müddəti 90 günə qədər artırıla bilər.

Aşağıda göstərilən hallarda səyyar vergi yoxlamasının nəticələri üzrə aktın tərtibi yuxarı vergi orqanının əsaslandırılmış qərarı əsas götürülərək müddəti 30 gündən çox olmayan müddətə uzadıla bilər:

- Obyektiv və dolğun səyyar vergi yoxlaması həyata keçirilməsi üçün zəruri olan sənədlər, o cümlədən vergi orqanının sorğusuna cavab xarici ölkədən alındıqda;
- nümunə kimi götürülən əşyaların tədqiqi, səyyar vergi yoxlaması zamanı ekspertizanın keçirilməsi və ya mütəxəssis tərəfindən rəy verilmə üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə etməklə aparıldıqda;
- səyyar vergi yoxlaması ilə əlaqədar vergi orqanları tərəfindən göndərilən sorğulara cavabların alınma müddətləri cavab göndərən şəxslər tərəfindən pozulduqda.

Səyyar vergi yoxlaması zamanı inventarizasiya heyata keçirilir və bu müvafiq icra hakimiyyəti orqanının əsaslandırılmış qərarı ilə aparılır. Bu halın baş verdiyi hallar vardır. Ele bir hal ola bilər ki vergi ödəyicisi tərəfindən bilərəkdən hesabat sənədlərinin aparılmaması halı müşayiət oluna bilər. Bu hal vergi ödəyicisində sonuncu vergi yoxlaması zamanı aşkar olunarsa inventarizasiya heyata keçirilir. Bele bir hal olduqda

vergi orqanları tərəfindən xəbərdarlıq olur və bu xəbərdarlığa baxmayaraq yol verilmiş dəqiqliklər aradan qaldırılmadıqda və hesabat müəyyən edilmiş qaydalara uyğun olaraq aparılmadıqda da inventarizasiya həyata keçirilir. Aksiz markaları ilə markalanmalı olan mallar vardır və bu mallar markalanmadığı təqdirdə səyyar vergi yoxlanılması zamanı aşkarlandıqda inventarizasiya həyata keçirilir.

Inventarizasiyanın aparılması qaydaları düzgün şəkildə həyata keçirilməsi üçün müvafiq icra hakimiyyəti orqanı tərəfindən müəyyən edilir.

Aşağıda Vergi Məcəlləsinə nəzər yetiriləcək.

Qanunverciliyin və prosedurların sadəliyi vergi idarə edilməsində vergi ödəyicilərinə göstərilən xidmətin keyfiyyəti vergi yığımı proseduruna təsir edir. İnkişaf etməkdə olan bir çox ölkələrdə yüksək dərəcəli vergidən yayınma halı olduqda vergi idarəsi effektiv şəkildə müvafiq cərimələr müəyyən edərək vergi ödəyicisinin hərəkətlərini formalaşdırma bilər. Nəticə olaraq aşağıdakı çatışmazlıqlar aradan qaldırılırsa effektiv vergi idarə edilməsinə nail olmaq olar:

1. Qeydiyyatdan keçməmiş vergi ödəyiciləri. Birinci çatışmazlıq potensial vergi ödəyiciləri və qeydiyyatdan keçmiş vergi ödəyiciləri arasında fərq yaradır.
2. Dayanan vergi ödəyicisi. İkinci çatışmazlıq qeydiyyatdan keçmiş vergi ödəyiciləri və ödənilən məbləğ arasındakı fərqi əks etdirir.
3. Vergidən yayınma. Üçüncü çatışmazlıq vergi ödəyicisinin hesabladığı və potensial vergi məəcəlləsinə uyğun hazırlanmış vergi məbləği.
4. Vergi ödəyicisinin hüquq pozuntusu. Dördüncü və ən son çatışmazlıq vergi ödəyicisinin borclu olduğu məbləğ və vergi orqanları tərəfindən hesablanıb müəyyən edilmiş ödənilən məbləğ.

Vergi yığımı prosesini inkişaf etdirmək üçün vergi orqanları effektiv hərəkət edib bu çatışmazlıqları aradan qaldırmalıdır. Yuxarıda sadalanan çatışmazlıqların hər birini aradan qaldırmaq üçün obyektiv məlumatlar seçilməlidir. Qeydiyyatdan keçməmiş vergi ödəyicisini müəyyən etməyin ilkin şərti kimi vergi ödəyicisinin vahid reyestri olması

7. Kəlbəyev Y.A. (2015), "Fiskal siyasət və milli iqtisadiyyatın tənzimlənməsi

əsas şərtlərdən hesab olunur. Vergi ödəyicisinin vahid reyestri vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsi və bununla bağlı məlumatlardan ibarət olur. Vergi ödəyicisinin eyniləşdirmə nömrəsinə ad, soyad, kommersiya biznes adı, ünvan, biznes fəaliyyəti və vergi ödəyicisinin ödəyəcəyi verginin növü kimi məlumatlar daxildir.

İqtisadi baxımdan nəzər yetirsək, gəlirləri az olan ölkələrin Ümum Daxili Məhsulunda vergi gəlirlərinin payı 10-20% təşkil etdiyi halda inkişaf etmiş ölkələrdə bu təxmini 40% təşkil edir. Bu inkişaf etməkdə olan ölkələrin fundamental xarakterlərindən yəni aşağı dərəcəli inkişaf etmiş bank sistemi və ya yayılmış olan qeyri-qanuni işçi və bazar münasibətindən qaynaqlana bilər. İnkişaf etmiş ölkələr gəlir yığımı zamanı xeyli məhdudsiyyələr ilə rastlaşırlar. İnkişaf etməkdə olan ölkələri vergi yığımı zamanı geri qoyan səbəblərə iki əsas problemi qeyd etmək olar. Bunlar inkişaf etmiş informasiya və telekommunikasiya sistemlərinə və avadanlıqlarına beynəlxalq səviyyəli qeydiyyatlarının olmaması və bu sahədə işləyə biləcək təcrübəli mütəxəssislərin çatışmazlığıdır. Misal olaraq inkişaf etməkdə olan ölkələrdən olan Uqanda dövlət gəlirlərinin yığılmasında yığım idarəetmə və toplanmış məlumat informasiya sistemində böyük çətinliklərlə üzləşir. Başqa bir problem kimi iqtisadiyyatın nağd pul sistemi ilə işləməsidir və bu da öz növbəsində əməliyyatların düzgün nəzarət edilməsində maneələr yaradır. Qabiliyyətli işçilərin olamığı inkişaf etməkdə olan ölkələrin onları düzgün şəkildə dəyərləndirə bilməsindən aslıdır. Əks təqdirdə beyin axını baş verir və ölkə qabiliyyətli təcrübəli işçilərin azlığı problemi ilə üz-üzə qalır.

Vergi yığımında olan maneələr

Beynəlxalq şirkətlər və xarici investorların inkişaf etməkdə olan ölkələrdə fəaliyyəti vergi yığımı prosesinə təsir edən xarici siyasi faktor hesab olunur. Ölkələrdə yerli şirkətlərin yaxşı fəaliyyət göstərməməsi xarici şirkətlərlə işləmək üçün səbəb yaradır və bu da öz növbəsində vergidən gələn gəlirlərdə ciddi azalma ilə özünü biruzə verir. Vergi yığımında olan maneələri aşağıdakı kimi sadalaya bilərik:

problemləri” Bakı, 385 s.

8. Kəlbəyev Y.A. (2008), “Vergilərin hesablanmasına dair praktikum”, Bakı:

- İkitərəfli vergi münasibətləri və dövlətin beynəlxalq şirkətlərə qarşı hüququnu itirməsi
- Beynəlxalq ticarətdə vergidən yayınma
- Xarci investorlar üçün vergidən azad olmalar və vergi güzəştlərinin tətbiqi

İkitərəfli vergi münasibətləri inkişaf etmiş ölkələrin gəlirlərinin azalmasına səbəb olan faktorlardan hesab olunur . Bəs ikitərəfli vergi münasibətləri nə deməkdir və məqsəd nədir? Ölkələr beynəlxalq şirkətlərlə ikitərəfli müqavilə imzalayırlar və bunun nəticəsində və bu şirkətlər həmin ölkələrin sərhədləri daxilində fəaliyyət göstərməyə başlayırlar. Bəs bunun inkişaf etmiş faydası nədir? Bu ölkələrin iqtisadiyyatları zəif olduğundan vergi gəlirlərində azalma olmasına baxmayaraq onlar bu sazişə daxil olurlar.

CBS, 2008. 396 s.

9. Məmmədov Ə.F. (2014), “Vergiyə giriş”, Şamaxı, 374 s..

10.Məmmədov Ə.C, Seyfullayev İ.Z. (2013), “Vergi və investisiya mühiti”

III FƏSİL. AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA VERGİ AUDİTİNİN FORMA VƏ ÜSULLARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

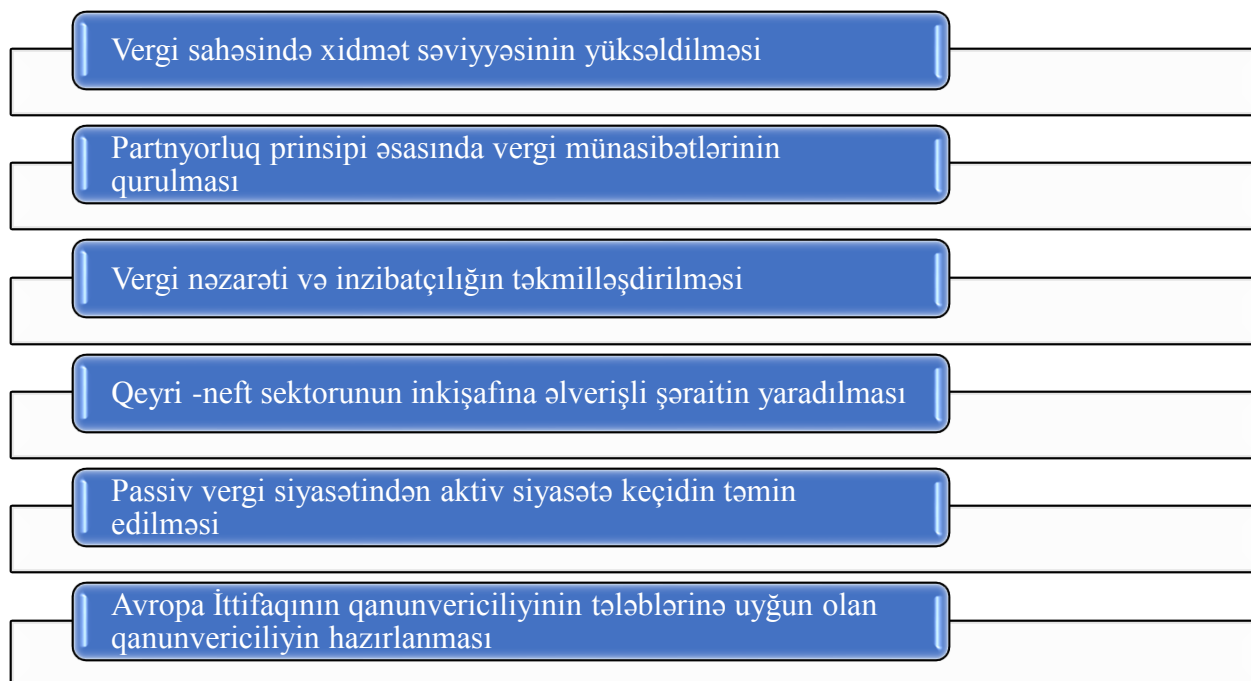
3.1. Azərbaycan Respublikasında vergi auditi təşkilinin strateji hədəfləri

Respublikamız müstəqillik əldə etdiyi ilk illərdən bu günümüzdək vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində bir sıra mühüm tədbirlər həyata keçirmişdir. Bildiyimiz kimi, vergilər büdcənin formalaşmasında iştirak edən ən mühüm elementlərdən biridir. Bu baxımdan vergi auditinin həyata keçirilməsi və təkmilləşdirilməsi büdcənin müsbət istiqamətdə inkişafına təkan verir.

Vergi nəzarəti sisteminin təkmilləşdirilməsində atılan ilk mühüm addımlardan biri 2005-ci il sentyabrın 12-də Prezident İlham Əliyevin sərəncamı ilə qəbul olunmuş “Azərbaycan Respublikasında vergi inzibatçılığının təkmilləşdirilməsi haqqında Dövlət Proqramı”-dır. Bu proqram 2005-2007-ci illəri əhatə etmişdir. Bu proqramın tətbiqi sayəsində vergidən yayınma halları azaldılmış, vergilərin könüllü ödənilməsi prinsipi ön plana çəkilmiş və bu sahədə müasir texnologiyaların tətbiqinə nail olunmuşdur.

Ölkəmizdə vergi auditi sisteminin təkmilləşdirilməsilə bağlı islahatlar hələ də davam etməkdədir. Bu məsələ ilə əlaqədar Dövlət Vergi Xidmətinin vergi sisteminin inkişaf etdirilməsi üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji planında vergi auditinə dair görülməli tədbirlər əks olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti 29 dekabr 2012-ci il tarixli 800 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020-ci il gələcəyə baxış” inkişaf konsepsiyasından, bu Fərman üzrə Dövlət Vergi Xidmətində “Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan” və “2013- 2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası” hazırlanaraq təsdiq olunmuşdur. Həmin illərdə qəbul edilən qərarlar üzrə ciddi nəzarət götürülmüşdür. Burada əsas məqsəd 2020-ci ilə qədər respublikamızda inkişaf prespektivlərinin müəyyən olunması və həyata keçirilməsidir.

Sxem 1: Strategiyanın prioritet istiqamətləri

Mənbə: <https://www.muhasibat.az/vergi-auditi-barede-bilmediklerimiz-1-ci-hisse/>

Vergi auditi sahəsinin təkmilləşdirilməsi bilavəitə vergi sisteminin ümumi inkişaf səviyyəsinə təsir göstərir. Vergi auditi vergi sisteminin xüsusi elementidir. Dövlətin səmərəli vergi siyasətinin həyata keçirilməsi vergi auditindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Vergi sistemini audit olmadan təsəvvür etmək mümkün deyildir. Hər bir sahənin nəzarətə ehtiyacı olduğu kimi vergi sisteminin də ehtiyacı vardır (Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi, 2020).

Ümumiyyətlə audit fəaliyyət sferasından asılı olmadan hər bir sahəyə tətbiq edilməlidir. Audit olan sahədə gələcək inkişaf üçün əlverişli şərait yaranır. Audit sisteminin təkmilləşdirilməsi üçün hər bir dövlət həm özünün həm də dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin nəzarət sisteminin tarixinə nəzər salmalıdır. Hər bir dövrdə həyata keçirilən auditlə növbəti dövrün göstəriciləri müqayisə edilməlidir. Məlumdur ki, əgər hər növbəti dövr üzrə göstəricilər əvvəlkilərlə müqayisədə müsbətə doğru dəyişərsə burada inkişaf vardır.

Vergi auditi sisteminin büdcə gəlirlərinin formalaşmasında əhəmiyyətinin böyük

olması baxımından onun təkmilləşdirilməsi ölkənin ümumi iqtisadi inkişafına da təsir göstərir. Bu baxımdan vergi auditinin inkişaf etdirilməsi üzrə dövlət hakimiyyət orqanları tərəfindən bir sıra tədbirlər həyata keçirilib və keçirilməkdə davam edir. Bu tədbirlərdən biri ölkə prezidenti tərəfindən imzalanmış “Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan” və “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası” inkişaf strategiyasıdır. Bu strategiyaya görə 2020-ci il tarixinə qədər dünyanın inkişaf etmiş dövlətlərinin standartlarına cavab verən vergi sisteminin formalaşması və inkişafı baş verməsi nəzərdə tutulmuşdu. Beləliklə, vergi sisteminin inkişafı audit sisteminin təkmilləşməsinə də müsbət təsir göstərmişdir. (Rzayev Z.H. 2017).

Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə aşağıdakı istiqamətlər üzrə tədbirlər icra olunur:

- 1) Vergi nəzarəti üzrə effektiv planların hazırlanması və təsdiqi
- 2) Vergi nəzarətinin təsirinin artırılması və keyfiyyətinin yüksəldilməsi
- 3) Vergi nəzarətinin təsir əhatəsinin artırılması məqsədilə tədbirlərin icrası
- 4) Vergi orqanlarının hesabatlılığının inkişaf etdirilməsi
- 5) İnformasiya texnologiyalarının tətbiqinin artırılması
- 6) Vergi nəzarətinin statistik göstəricilərinin təşkili
- 7) Dövlət vergi orqanları ilə digər nəzarət orqanlarının birgə fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi
- 8) Kadr hazırlığı sisteminin inkişaf etdirilməsi
- 9) Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və dövlətin vergi sistemə müvafiq olaraq tətbiq edilməsi

Qeyd edilən istiqamətlər üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi zamanı vergi auditinin gələcək inkişafına nail olmaq mümkündür (Kəlbəyev Y.A. 2008).

Ölkəmizdə vergi sahəsinin inkişafının prioritet istiqamətləri üzrə bir sıra tədbirlər icra olunmuşdur. Axıncı dövrlər üzrə dövlətimizin vergi sistemində aparılan islahatlarından öz effektiv təsirini göstərir. Burada vergi sisteminin əlverişli, şəffaf

mühitinin formalaşdırılması, göstərilən xidmətlərin yüksəldilməsi, vergi nəzarətinin səmərəli təşkil edilməsi, müasir tələblərə cavab verən sistemin qurulması ön plana çəkilmişdir (Məcidov M. 2013).

Həmçinin ölkənin iqtisadi prioritetləri, onların həyata keçirilməsi və 2017-ci ildə respublikamızın qarşısında duran başlıca məsələlər Prezident İlham Əliyevin Davos Formunun saytında olan məqaləsində qeyd olunmuşdur.

Strateji yol xəritələri 2016-2020-ci illəri əhatə edən iqtisadi inkişaf strategiyalarını əks etdirmişdi. Burada dövlət vergi orqanları ilə vergi ödəyicilərinin münasibətlərinin qarşılıqlı inam əsasında inkişaf etdirilməsi, davamlı inkişafın təmin olunması məqsədilə vergi potensialının müəyyənləşdirilməsi, vergi nəzarəti sistemində islahatların aparılması qeyd edilmişdi.

Vergi auditi sahəsində vergi risklərinin müəyyən olunması mühüm amillərdən biridir. Vergi risklərinin və yayınma hallarının aşkar edilməsi məqsədilə “risklərin idarəedilməsi” sistemi icra olunmuşdur. Bu sayədə vergi yoxlamaların həyata keçirilməsi üzrə qaydalar inkişaf etdirilmişdir.

2017-ci ilin yanvar ayından etibarən intizamlı vergi ödəyiciləri üçün “yaşıl dəhliz” prinsipi üzrə ənənəvi, innovativ üsullarla xidmətlərin göstərilməsinə təşkilati və inzibati nəzarəti bu struktur tərəfindən icra olunur. Bu zaman vergi ödəyiciləri ənənəvi xidmətlərdən əlavə, İKT-nin son nailiyyətlərinə əsaslanan innovativ xidmətlər də əldə etmiş olurlar. Bu xidmətlərə videobağlantılar, çağrı və xidmət mərkəzlərində növbəsiz və sürətli xidmətlərin göstərilməsi, seminar və konfransların təşkili, xüsusi təlim proqramlarının hazırlanması və başqaları daxildir. Koordinasiya işlərinin təşkil olunması üzrə hər bir partnyor ödəyici üçün vergi strukturundan ayrılan kuratorlar onlara ünvanlı xidmətlər göstərirlər (Musayev A. 2004).

Bütün qeyd olunanlar intizamlı vergi ödəyicilərinin fəaliyyətinin stimullaşdırılmasında, sahibkarların fəaliyyəti üçün münasib şəraitin yaradılmasında böyük rolu vardır. Bunun nəticəsində digər vergi ödəyiciləri özlərinə nümunə

11. Məmmədov F.Ə., Musayev A.F., Sadıqov M.M., Kəlbəyev Y.A., Rzayev

götürəcək. Nəticədə intizamlı vergi ödəyicisi olmağın üstün cəhətləri digər ödəyiciləri də buna cəlb edəcəkdir (Musayev A. 2004).

Nəticədə qeyd etməliyik ki, ölkəmizdə vergi auditinin təkmilləşdirilməsinin əsas istiqaməti bu sahədə İKT tətbiqinin genişləndirilməsi və beynəlxalq vergi sistemi təcrübəsi əsasında nəzarətin təşkil olunmasından ibarətdir.

Ölkəmizdə stabil iqtisadi inkişafında təmin olunmada və gələcək naliyyətlərin təməlinində yaradılmasında əsas ümumilider H.Əliyev tərəfindən qoyulmuş vergi siyasətinin müstəsna əhəmiyyəti olub. Ulu öndər Nazirlər Kabinetinin 1998-ci il noyabrın 6-da keçirilmiş ətraflı iclasındakı vergi qanunvericiliyində mövcud olan boşluqların istər vergi ödəyicilərinin, istərsə də vergi xidməti strukturlarının fəaliyyətində çətinliklər yaratdığını, vergiqoymanın qanunvericilik və metodoloji əsasının təkmilləşdirilməsinin zəruriliyini qeyd edərək, qısa müddətdə Vergi Məcəlləsinin layihəsinin hazırlanması ilə əlaqədar hökumətə tapşırıqlar vermişdi.

3.2. Vergi auditinin təşkili sahəsində beynəlxalq təcrübə

20-ci əsrin son rübündə yaşanan kompüter internet texnologiyasında proseslər bütün dünyada yeni bir dəyişikliyə səbəb oldu. Bu dəyişiklik ilə birlikdə ölkələr 1990lı illərdə e-dövlət modelinə qarşı işlərə təkən verdilər. BMT və Amerika Dövlət İdarəçilik Topluluğu (ASPA) tərəfindən aparılan araşdırma da BMT üzvü olan 190 ölkənin %11 e-dövlət fəaliyyətlərini heç istifadə olunmamış, %17-si başlanğıc səviyyəsində, %34 yüksək səviyyədə, %29u interaktiv, %9 online pulla bağlı əməliyyat apara bilmək imkanı yaradan irəli səviyyədə yer alır. İnzibati sərhədləri aşan ən yüksək səviyyəyə hələ ki, heç bir dövlət gəlib çatmamışdır. Beynəlxalq məsləhət şirkəti Accenturenin hesabatına görə edevlet quruculuğunda ən irəli səviyyədə olan Sinqapur, Kanada, ABŞ kimi dövlətlərdir. “Dünya miqyasında Braun Universitetində 198 ölkədəki milli-altı obyektlər, yerli hökumət, regional orqanlar, şəhərlərə aid dövlət veb saytları xaricində 1935 web saytında təyin olunan online xidmətə görə 2004-ci ildə aparılan bir tədqiqatda

e-dövlət çıxışı baxımından Şimali Amerika başda olmaq üzrə bu regionu Asiya, Qərbi Avropa, Sakit Okean Adaları, Orta Şərq, Şərq. Avropa, Rusiya və Mərkəzi Asiya, Cənubi Amerika, Mərkəzi Amerika və son olaraq Afrika tutur. Afrika ölkələrində e-dövlət keçid səbəbi olaraq pozuntuları qarşısını almaq məqsədilə keçid olmasına qarşın qərb dövlətlərə e-dövlət keçid məqsədi dövlətin xalqına, gələcək texnologiya imkanlarını təmin etməklə dövlətə bir imic yaratmaq istəyidir. Texnologiyanın inkişaf etməsi ilə birlikdə qloballaşan dünyada ölkələrin dövlət düşüncələrində bir çox dəyişiklik, irəliləyiş olmuşdur. Bu prosesləri bəzi ölkələrin vergi modernləşməsində dəyişmələrə baxaraq görəcəyik. Vergi sisteminin vahid normativ-hüquqi bazasını təşkil edən Vergilər Məcəlləsinin tətbiq olunması nəticəsində vergi qanunvericiliyində olan boşluqlar, ziddiyyətlər və pərakəndəlik aradan qaldırıldı. Vergilərin sayı 14-dən 9-ə endirildi, onun dərəcələri, tətbiq edilən maliyyə sanksiyalarının məbləğləri aşağı salındı və vergi ödəyicilərinin hüquqları ətraflı əlaqəndirildi. Ölkə Prezidentinin 2000-ci il 11 fevral tarixli Fərman ilə Baş Dövlət Vergi Müfəttişliyi bazasında dövlətin vergi siyasətinin baş verməsini, dövlət büdcəsinə vergilərin vaxtlı-vaxtında və təməmlə köçürülməsini təmin edən, həmin sahədə dövlət nəzarətini həyata keçirən mərkəzi icra hakimiyyəti orqanı – Vergilər Nazirliyi (hal-hazırda Dövlət Vergi Xidməti adlanır) yaradıldı. Amerika internet istifadəçiləri baxımından dünyanın ən inkişaf etmiş ölkələri arasında yer alır. Əhalinin % 60ı internet vasitəsilə e-dövlət imkanlarından istifadə edir. Amerikanın ilk qurulan və ən mühüm dövlət təşkilatı Milli Gəlir İdaresi (IRS) hersoq. 1985-ci ildə bəri vergi bəyannamələrinin internet mühitində göndərilməsi təmin olunur. 2001-ci ilə girəndə 40 milyondan çox vergi ödəyicisi bəyannamələrini internet mühitində göndərir. 1998-ci ildə ABŞ Konqresi tərəfindən qəbul edilən Amerika Gəlir İdaresi (IRS) nin yenidən qurulması və modernləşməsi tapşırığı verilmişdir. Bu təlimatlarda məqsədlər;

- hər bir mükəlləf ən yaxşı xidməti təqdim etmək
- bütün ödəyicilərə ən yaxşı xidməti təqdim etmək

Z.H. (2010), “Vergilər və vergitutma”. Bakı, “Şərq və Qərb”, 241 s.

- verimli və keyfiyyətli xidmət təqdim etmək IRS-nin yenidən qurulması üçün bu 5 sahədə dəyişikliklər edilməsi qərarlaşdırıldı;

- “Gəlir idarəsi metodlarını yeniləmək: Gəlir idarəsinin tətbiq etmələri ödəyicilərin problemlərini anlama, həll etmək və qarşısını almağa yönəlmişdir. Gəlir idarəsinin işlərində ən çox əhəmiyyət, ödəyicilərin 58 maarifləndirilməsinə və onlara xidmət təqdim edilməsinə verilməyə başlanmışdır
- Dörd ana əməliyyat qrupu yaradılmışdır. Bunlar; Pul gəliri əldə edənlər və sadə bəyannamə dolduran ödəyici qrupu, - kiçik işlətmələr (aktiv 5 milyon \$ qədər olanlar) ilə vergi verilməsi daha qarışıq olanlar - orta və yüksək gəlirə malik (aktiv 5 milyon \$1 aşan) müəssisələr və təşkilatlar
- Çıxış meyarlarını dəyişdirmək,
- Gəlir idarəsinin məsuliyyətini açıq şəkildə müəyyənləşdirmək,
- Yeni texnologiyalardan istifadə etmək:

IRS yenidənqurma çərçivəsində texniki bazasını inkişaf etdirməyə böyük əhəmiyyət vermiş və bunun üçün təcrübəli şirkətlərlə əməkdaşlıq üçün girmişdir. Yeni texnologiyadan gözlənilən məqsədlər isə ödəyicilərlə elektron mühitdə ünsiyyət quraraq, vergi qoyma ilə bağlı prosedur və problemlərini daha tez həll etmək, - ilgili təşkilatlarla elektron məlumat alış-verişində olaraq ödəyicilər haqqında daha çox məlumat sahibi olmaq, IRS tətbiq etmələri kompüter layihələrini əhatə etdiyi üçün “edam sistemi” modernləşmə içində 5 illik bir dövr əsasında başa çatdırılması nəzərdə tutulmuşdur. IRS-nin məqsədi 2007-ci ildə bəyannamələrin ən az %80-nin elektron mühitdə doldurulub göndərilməsidir. IRS kompüter texnologiyasından geniş şəkildə istifadə edir. Beləliklə məlumata çatma xərci olduqca azalır. Bundan başqa, kompüter texnologiyası vergi departamentlərinin fəaliyyətlərini gücləndirmiş və qaçaqmalçılığın qarşısının alınmasında böyük rol oynamışdır. “Bəyannamələrin seçilməsi və qeydiyyatların gerçək miqyas və həddlərə riayət etmədiyi nəzarətinin kompüter məqsədi ilə aparılması, vergi araşdırma və monitorinqlərinin obyektiv bir şəkildə aparıldığı və

auditorların subyektiv qiymətləndirmələrinə əsaslanmadığı haqqında ödəyicilərə bir təminat yaratmış və vergi qanunlarına uyğunluğunu artırmışdır. Mərkəzi idarənin vəzifələri ərzində məlumat sistemlərinin dizaynı və satın alışı planlaşdırmaq, iş yükü və analiz proqramlarına görə şəxsi heyəti bölgələrə dağıtmaq, xarici ölkələrdəki vəzifəliylə təmas qurmaq, ödəyici hesabları və idarəetmə informasiya sistemlərinin yerləşdiyi iki Məlumat Hesablama Mərkəzi ilə IRS xidmət mərkəzi istiqamətləndirilir. Xidmət mərkəzləri; Bəyannamə və proqramlarla məlumat əməliyyatını həyata keçirmək, - vergi bəyannamələrin doğruluğu və əlavə əlavələri üçün ödəyicilərlə yazışır. Araşdırma funksiyası personal sayı belədir:

- gəlir agentləri -14.000
- vergi nəzarət işçisi - 2.200
- xidmət mərkəzi -2.800
- digər - 5600

Gəlir agentləri fiziki şəxslərin mürəkkəb xarakterli bəyannamələrini və istehlak vergisi bəyannamələrini araşdırırlar. Böyük şirkətlər isə iqtisadçı, mühəndis və millətlər arası kadrlarında içində olduğu gəlir agentləri içindəki 3500 nəfərlik qrupla araşdırılır. Amerikan Vergi İdarəsinin Bəyannamə Seçki Üsulları: Amerika Vergi İdarəsinin bəyannamə araşdırmalarına bu qədər əhəmiyyət verməkdə məqsədi ödəyiciləri qanunlara könüllü riayət etmələrini və vergi qaçaq və itkilərin qarşısının alınmasıdır. Bu səbəblə vergi yoxlaması üçün seçiləcək bəyannamələrin araşdırılmasında kompüter texnologiyasından böyük ölçüdə istifadə edilir. Maliyyə siyasəti obyektinin tərifində də vahid yanaşma yoxdur. Müəlliflərin əskəriyyəti obyekt kimi maliyyəni, maliyyə resurslarını və yaxud maliyyə alətlərini başa düşürlər. Maliyyə alətləri obyekt ola bilməz, çünki onların köməyiylə siyasətin məqsədinə nail olunur və onun obyektinin idarə edilməsi baş verir. Maliyyəyə gəldikdə isə, demək lazımdır ki, bu geniş kateqoriyadır, maliyyə siyasətinin sərhədlərindən kənara çıxır. Ona görə də hesab edirik ki, maliyyə siyasəti obyektinin daha dəqiq tərfi maliyyə resursları sayılır. Maliyyə siyasəti tərifinə

müxtəlif yanaşmaların sistemləşdirilməsi onun əsas atributlarını: məqsədini, vəzifələrini, tərkibini, obyekt və subyektini ayırmağa imkan verir. Maliyyə siyasətinin məqsədi ölkənin dayanıqlı sosial-iqtisadi inkişafının əsası kimi maliyyə resurslarının tarazlı artımının təmin olunması sayılır. Eyni zamanda, ikinci dərəcəli məqsəd kimi ölkənin hakimiyyət orqanlarının idarəetmə səviyyəsində vəzifə və funksiyalarını reallaşdırmaq üçün fəaliyyətinin maliyyə əsaslarının yaradılmasını götürmək olar. Maliyyə siyasətinin vəzifələri sırasına, fikrimizcə, aşağıdakılar aid olunmalıdır:

-ölkənin maliyyə sisteminin bütün həlqələrində maliyyə resursları balansının təmin edilməsi;

- maliyyə resurslarının səmərəli bölgüsü və istifadəsinin müəyyən edilməsi;
- iqtisadi və sosial proseslərin maliyyə metodları ilə tənzimlənməsinin və stimullaşdırılmasının təşkili, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinin təmin edilməsi;
- resursların idarə olunmasının effektiv sisteminin yaradılması.

Maliyyə siyasətinin tərkibi onun aşağıdakı növləri ilə müəyyən olunur:

1. Vergi siyasəti.
2. Büdcə siyasəti.
3. İnvestisiya siyasəti.
4. Dövlət mülkiyyətinin idarə edilməsi siyasəti.
5. Qiymət (tarif) siyasəti.

Maliyyə siyasətinin obyektə maliyyə resurslarının məcmusudur. Maliyyə siyasətinin subyektə isə hakimiyyətin qanunvericilik və idarəetmə orqanları, ictimai təşkilatlar, biznes ola bilər. Maliyyə siyasətinin mahiyyətinin, eləcə də onun əsas atributlarının müəyyən edilməsinə görə aparılan yanaşmaların sistemləşdirilməsi maliyyə siyasətinə belə bir tərif verməyə imkan verir: maliyyə siyasəti ölkənin dayanıqlı inkişafını təmin etmək məqsədilə regional maliyyə resurslarının idarə edilməsi üzrə sosial-iqtisadi siyasətinin bir hissəsidir. İqtisadi və xüsusi ədəbiyyatda maliyyə resurslarının tərkibi

“Çaşıoğlu” nəşriyyatı, 343 səh.

haqqında vahid fikir yoxdur. Aparılan təhlil maliyyə resurslarının tərkibinin müəyyən edilməsinə üç yanaşmanı ayırmağa imkan verir: sosial-iqtisadi, resurs, xərc yanaşmaları. Sosial-iqtisadi yanaşmaya görə, maliyyə resurslarına büdcə vəsaitləri, büdcədən kənar 61 fondlar, ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına yönəldilən təsərrüfatçılıq subyektləri aid edilir. Maliyyə siyasəti maliyyə münasibətləri sahəsində dövlətin müstəqil fəaliyyət sferasıdır. Bu, iqtisadi və sosial inkişafa dair hər hansı dövlət proqramının reallaşdırılması üçün maliyyə münasibətlərinin istifadəsi, maliyyə resurslarının səfərbər edilməsi, onların bölüşdürülməsi və istifadəsi üzrə tədbirlər kompleksidir. Siyasət dövlətin fəaliyyətinin bütün istiqamətlərini əhatə edir. Siyasi təsir obyektini sayılan ictimai münasibətlər sferasından asılı olaraq iqtisadi və ya kredit, daxili və ya xarici siyasət haqqında danışırlar. Maliyyə siyasəti müstəqil əhəmiyyət kəsb edir və eyni zamanda, ictimai fəaliyyətin istənilən sahəsində, istər iqtisadiyyatda, sosial sferada, hərbi islahat və ya beynəlxalq münasibətlər sahəsində dövlət siyasətinin ən mühüm reallaşdırma vasitələrindən biri sayılır. Maliyyə siyasətinin reallaşdırılmasını 3 mərhələyə bölmək olar:

- 1) Başlıca məqsədlərin müəyyən edilməsi və qoyulması, perspektiv və yaxın vəzifələrin konkretləşdirilməsi. Həmin vəzifələri cəmiyyətin həyatının müəyyən dövrü ərzində qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün həll etmək lazımdır;
- 2) Maliyyə resurslarından istifadənin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi, eləcə də ən qısa müddətdə bu məqsədlərə çatmağa kömək edən münasibətlərin təşkili metodlarının vasitəsilə konkret formalarının işlənilməsi və hazırlanması. Yaxın və perspektiv vəzifələr isə optimal şəkildə həll edilir;
- 3) Qarşıya qoyulan vəzifələri həll etməyə qabil kadrların seçilməsi və yerləşdirilməsi, onların yerinə yetirilməsinin təşkili və xüsusilə də nəzərdə tutulan məqsədlərin əldə olunmasına yönəldilmiş əməli fəaliyyətin həyata keçirilməsi.

Maliyyə siyasəti öz-özlüyündə yaxşı və ya pis ola bilməz. O, cəmiyyətin maraqlarına uyğunluğuna görə, qarşıya qoyulan məqsədlərə çatmaqda və konkret vəzifələrin həllində

göstərdiyi köməyə görə qiymətləndirilir. Ölkənin iqtisadi inkişafının və siyasi sabitliyinin ən mühüm şərtlərindən biri səmərəli maliyyə sisteminin formalaşdırılmasından və ahəngdar fəaliyyətinin davamlı olaraq təmin edilməsindən ibarətdir. Bu həm də ümumi iqtisadi islahatların reallaşdırılmasının əsası olmaqla bütün vətəndaşların sosial-iqtisadi rifahının təmin edilməsi vasitəsi kimi çıxış edir. Ölkənin bazar tarazlığı vəziyyətinə maliyyə alətləri vasitəsilə təsir göstərmək imkanı maliyyə sisteminin fəaliyyətini dövlətin iqtisadi siyasətinin ən mürəkkəb və ziddiyyətli mexanizminə çevirir. Dövlət büdcəsi maliyyə sisteminin başlıca mərkəzləşdirilmiş həlqəsi sayılır. Dövlət büdcəsinin gəlirləri kəmiyyət baxımından milli gəlirdə dövlətin payını göstərir. Həmin gəlirlərin mütləq həcmi və xüsusi çəkisi dövlətin konkret vəzifələrindən və gəlir potensialından asılı olur. İqtisadiyyatın davamlı olaraq inkişaf etdirilməsində, sosial-iqtisadi funksiyaların səmərəli şəkildə həyata keçirilməsində və sosial-iqtisadi inkişafın təmin edilməsində dövlətin büdcə sistemi mühüm vasitələrdən biri kimi çıxış edir. Məlum olduğu kimi, artıq 1997-ci ildən etibarən respublikamızda dövlət büdcəsinin idarə edilməsi xəzinədarlıq sistemində keçilmiş və bununla dövlət vəsaitlərinin təyinatı və məqsədyönlü istifadəsinə nəzarət sistemi gücləndirilmişdir. Son illər ölkədə baş verən iqtisadi proseslər və aparılan ardıcıl iqtisadi islahatlar dövlət büdcəsinə, onun strukturuna, gəlir və xərclərinin dinamikasına öz müsbət təsirini göstərmişdir. İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsinin tədricən azaldılması nəticəsində dövlət büdcəsinin gəlir və xərclərinin ÜDM-ə nisbəti müsbət istiqamətdə dəyişmişdir. 1995-ci ildən başlayaraq dövlətin büdcə-vergi siyasəti əsasən makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasına və onun möhkəmlənməsinə, iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə, əhəlinin sosial vəziyyətinin yüksəldilməsinə, büdcə kəsirinin minimuma endirilməsinə və kəsirin inflyasiya doğurmayan mənbələr hesabına örtülməsinə yönəldilmişdir. Son zamanlar ölkənin maliyyə sistemində baş vermiş ən önəmli hadisələrdən biri də “Büdcə sistemi haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun qəbul edilməsi olmuşdur. Belə ki, 2003-cü il yanvarın 1-indən qüvvəyə minmiş bu qanunda büdcə sisteminin təşkili

büdcələrin tərtibi, tədqiqi, icrası və onların icrasına nəzarət mexanizmləri öz əksini tapmışdır (“Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası”, 1995). Bununla yanaşı, dövlətin maliyyə resurslarından səmərəli istifadə olunmasını təmin etmək məqsədilə dövlət satınalmaları sistemi tətbiq olunmuşdur. Həmin sistemin hüquqi bazasını yaratmaq üçün əvvəlcə “Tender haqqında”, sonra isə “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunları qəbul edilmişdir. İqtisadi ədəbiyyatda daha çox rast gəlinən ümumidövlət maliyyə sistemi yalnız dövlət büdcəsindən deyil, həm də büdcədən kənar fondlar, dövlət, əmlak, şəxsi və digər sığortalasından, eləcə də dövlət kreditlərindən ibarət olmaqla müəssisələrin və ayrı-ayrı sahələrin maliyyə sistemi ilə sıx bağlıdır. Büdcə siyasətində iqtisadiyyatın inkişafı mühim məsələ büdcənin gəlir bazasının bölüşdürülməsindən, formalaşmasından və bu prosesdə müəyyən qədər tarazlığın təmin edilməsindən ibarət olsa da, sözü gedən tarazlıq heç də vergi sistemində və büdcədə aparılan hər hansı bir düzəlişin hesabına reallaşmamalıdır. Belə düzəlişlərin sayı nə qədər artıq olsa, bir o qədər də istehsalın özündə və büdcə sistemində sabitlik pozula bilər, bunun nəticəsində də investisiya fəallığı xeyli zəifləyər. Bütün ölkələrdə, o cümlədən inkişaf etmiş ölkələrdə belə, vergidən yayınma və fırıldaqçılığa qarşı ciddi mübarizə tədbirlərinin həyata keçirilir. Araşdırmalar nəticəsində deyilə bilər ki, iqtisadi islahatların əvvəlki illərində struktur siyasətində olan çatışmalıqlar və nöqsanlar və istehsal xərcləri strukturunun müəyyən qədər deformasiyası gəlirlərin bölüşdürülməsində formalaşması və sabitliyin pozulmasına gətirib çıxarmışdır. Qeyd edək ki, müasir audit yanaşması ilk olaraq vergi ödəyicisinin daxili nəzarət sistemində zəifliklərin aradan qaldırılmasını və vergi risklərinin əvvəlcədən qiymətləndirilməsini tələb edir: “Bu isə yalnız vergi orqanı ilə vergi ödəyicisi arasında əməkdaşlıq və məlumatların elektron formatda təqdim edilməsi platformasında mümkündür. Ona görə, vergidən yayınmaya qarşı strategiyamız vergi partnyorluğu konsepsiyasının və e-auditin tətbiqi əsasında qurulur və bu sahədə Azərbaycan Respublikası Dövlət Vergi Xidməti ciddi tədbirlər həyata keçirir”. İqtisadiyyatın idarə edilməsinin bazar münasibətlərinə

uyğunlaşdığı bir vaxtda ölkə iqtisadiyyatının vergilər vasitəsilə tənzimlənməsi günün vacib məsələsidir. İqtisadiyyatın inkişafında və sağlamlaşdırılmasında vergi mexanizminin, düzgün formalaşmış vergi siyasətinin rolu və əhəmiyyəti əvəzsizdir. Ona görə ki, vergi siyasəti dövlət büdcəsinə lazımi miqdarda maliyyə ehtiyatlarının səfərbər olunmasını təmin etməklə yanaşı, vergi ödəyicilərinin təsərrüfatçılıqda israfçılığının qarşısını almağa və yüksək təsərrüfat nəticələrinə nail olmağa, istehsalın səmərəliliyini təmin etməyə sövq edir. Vergi siyasətinin əsas məqsədi kapitalın prioritet inkişafını təmin etmək və investisiya fəallığını stimullaşdırmaqdır. Fikrimizcə, vergi siyasətinin fəallığını yüksəltmək üçün maliyyə vəsaitlərinin bölüşdürülməsi praktikasında dəyişikliklər aparmaq daha düzgün olardı. Yaxın keçmişdə bu praktika “yuxarıdan aşağı”, yəni yuxarıda duran təşkilatların əmri ilə həyata keçirilirdi. Hazırda isə bir çox hallarda vəsaitin bölüşdürülməsi maliyyə bazarı vasitəsilə aparılır, yəni inzibati qərarlar daha heç bir əhəmiyyət kəsb etmir. Maliyyə bazarı təkmilləşdikcə müəssisələrin, əhalinin pul vəsaitlərinin dövriyyəyə buraxılması metodları da təkmilləşir, dövlət istiqrazlarının, xəzinə biletlərinin buraxılışı genişlənir. Dövlətin iqtisadi vəziyyətini yaxınlaşdırmaqla xarici investisiyaların cəlb olunması mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Heç kimə sirr deyildir ki, maliyyə ehtiyatları olmadıqda tələbatları ödəmək mümkün olmur. Odur ki, vergi siyasəti işlənilib hazırlandıqda maliyyə ehtiyatları nəzərə alınmalıdır. Maliyyə ehtiyatları artdıqda xərclər də arta bilər. Vergi siyasətinin tədbirləri bir tərəfdən, əhalinin gəlirlərinin artmasını, digər tərəfdən isə sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafını nəzərdə tutur. Başqa sözlə, iqtisadçı alim Y.Kəlbəyevin təbirincə desək, dövlətin vergi siyasəti mümkün qədər çox qopartmağa deyil, sahibkarlığın inkişafına kömək göstərməyə xidmət etməlidir. Bazar münasibətləri şəraitində müəssisə və təşkilatların təsərrüfatçılıq maraqlarını artırmaq üçün xüsusi maliyyə metodlarına heç bir ehtiyac qalmır. Bazar rəqabəti onları məcbur edir ki, istehsal prosesinin səmərəliliyi aşağı düşməsin, maliyyə planlaşdırılması keyfiyyətli olsun. Bir sözlə, istənilən halda dövlət tərəfindən maliyyə tarazlığı təmin olunmalıdır. Bunu isə yalnız vergilərin reallığı təmin stimullaşdırılması” Bakı, “Şərq və Qərb”, 241 s.

edə bilər. Belə olan halda müqavilələrin pozulmasına, keyfiyyətin aşağı düşməsinə, ətraf mühitin çirklənməsinə görə maliyyə sanksiyaları daha da ciddiləşir. Auditor maliyyə nəzarətinin tətbiqi daha da artır. Son illər ərzində ölkənin maliyyə sisteminin əsas tərkib hissəsi olan vergi siyasəti sahəsində mühüm addımlar atılmışdır. Son dövrlərdə ölkədə iqtisadi fəallığın artırılması və sahibkarlığın dinamik inkişaf etdirilməsi ilə bağlı vergi sistemində baş vermiş aşağıdakı dəyişiklikləri xüsusilə qeyd etmək olar: - vergi ödəyicilərinin uçotunun təkmilləşdirilməsi, vergi ödəməkdən yayınma imkanlarının məhdudlaşdırılması, vergi intizamının möhkəmləndirilməsi baxımından 1997-ci ildən başlayaraq tədiyyəçilərə Vergi Ödəyicilərinin Eyniləşdirmə nömrələrinin (VÖEN) verilməsi əhəmiyyətli addım olmuşdur. VÖEN-nin tətbiqi vergi ödəyicilərinin vergi orqanlarında vahid metodoloji prinsiplər əsasında uçota alınmasını təmin etmişdir. 2003-cü ilin 1 noyabr tarixindən başlayaraq respublikanın regionlarında sahibkarlığın dinamik inkişaf etdirilməsini və investisiyaların intensiv cəlb olunmasını stimullaşdırmaq məqsədilə mənfəət vergisinin regional və sahəvi baxımdan differensiaslaşdırılmış dərəcələrinin tətbiqinə başlanılması. Təcrübə göstərir ki, vergilərin mexaniki olaraq azaldılması iqtisadiyyatda heç bir vaxt gözlənilən səmərəni vermir. Ona görə də hesab olunur ki, vergi qoyma mexanizmi investisiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsinə və istehsal həcmi artırılmasına yönəldilməlidir. Belə olan halda büdcəyə vergi daxilolmaları artır, nəticədə ayrı-ayrı vergi növlərinin səviyyəsinin aşağı salınması hesabına büdcənin itirdiyi vəsait kompensasiya olunur, bu da öz növbəsində investisiya fəaliyyətində dövlətin strateji hədəflərinə nail olmağa imkan verir. Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi xarici iqtisadi əlaqələrin möhkəmləndirilməsinə, eləcə də xarici investorlar üçün əlverişli fəaliyyət mühitinin yaradılmasına yardımçı olmuşdur. Tədqiqatlar göstərir ki, son illərdə ölkə rəhbərliyi tərəfindən həyata keçirilən vergi siyasəti əsasən dövlət büdcəsinə vergi daxilolmalarının təmin olunmasına, iqtisadiyyatın, o cümlədən real sektorun inkişafının stimullaşdırılmasına, respublikada investisiya mühitinin əlverişliliyinin daha da

15.Rzayev Z.H. (2017), "Vergi menecmenti". Bakı: CBS, 324 s.

artırılmasına və əhalinin sosial müdafiəsinin gücləndirilməsinə, vergi qanunvericiliyi və inzibatçılığının təkmilləşdirilməsinə yönəlmişdir (Rzayev Z.H. 2007). Vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə 2009-cu ildə “Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə əlavə və dəyişikliklər edilməsi haqqında” AR Qanunu qəbul edilmişdir. Həmin qanuna əsasən vergi qanunvericiliyinin təkmilləşdirilməsinin aşağıdakı istiqamətlərdə aparılması nəzərdə tutulmuşdur (“Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin 16 mart 2016-cı il tarixli 1897 nömrəli Sərəncamı “Milli iqtisadiyyat və iqtisadiyyatın əsas sektorları üzrə strateji yol xəritəsinin başlıca istiqamətləri):

1. Vergi ödəyicilərinin hüquqlarının artırılması və mənbələrinin sorunması
2. Vergi yükünün aşağı salınması.
3. Vergi inzibatçılığının müasirləşdirilməsi.
4. Vergi nəzarətinin təkmilləşdirilməsi.

Qeyd etdik ki, elektron auditin tətbiqində bizim üçün lazım olan ilk olaraq ən riskli vergi ödəyiciləridən seçilir, həmin vergi ödəyiciləridən üzrə ilkin təhlildə işləri aparılır. Elektron məlumatlarında tamlığı və düzgünlüyündə xüsusi testlərdə əsasında avtomatlaşdırılmışda qaydada yoxlanılır. Nəticə olaraq e-auditdə texnologiyasını tətbiqində vergidən yayınmada risklərinin 90-95% ehtimallada aşkar olunmasının mümkünüdür. Hazırda Dövlət Vergi Xidmətində tərəfindən hər sahədə üzrə e-audit testləridə hazırlanaraqda yanvar ayından səyyar vergi auditdə yoxlamalarında tətbiq edilir. Umumi qayda olaraq, vergiləri ödəmək vəzifəsinə dövlətin və yerli idarəetmə strukturlarının maliyyə sistemində təminatı məqsədi üçün fiziki və hüquqi şəxslərdə sərəncamda olan maliyyə vasitələrində vergi şəklində dövlət və yerli büdcələrə köçürülməsi məqsədi üçün onların qanunla vəzifələndirilməsi kimi nəzərdən keçirilir. Hazırda vergi nəzarəti adına aparılır olan Vergi İdarəsi Monitoring Sistemi Vergi İdarəsi Avtomatika Layihəsi, Vergi Nəzarət Edənləri Avtomatika Sistemi kimi layihələrin həyata keçməsi vergi nəzarətinin aktivləşdirərək proseslərin daha tez və daha az xərc

keçirilməsini təmin edəcəkdir. Bu vəziyyət isə xərclərin düşməsinə səbəb kimi, işləyənlərin işçilərində başqa sahələrə keçirilməsinə yol açacaqdır. Digər tərəfdən vergi nəzarəti adını ödəyicilər və firmalar daha çox təmiz yoxlanıla bilən bir quruluş üçün olacaqlar. Artıq vergi proseslərinin vergi şəbəkəsi daxilində keçirilməsi zəruri olacaqdır. Beləliklə, interne şəbəkəsi daxilində qurumlar arasındakı məlumat mübadiləsi nəticəsində ödəyicilər və firmalar çox daha yaxşı bir şəkildə yoxlanıla biləcəklər. Həmçinin insanlar adına qurulan göstərici anbarları sayəsində o adamlar haqqında çox daha tez məlumat ala və bir çox yazışmanı da önünə keçilərək sürətli və səmərəli nəzarət təmin olunacaqdır. Çünki ənənəvi üsulla ilə ödəyicilərin nəzarətinin olmadığına görülmüşdür. Yeni audit texnologiyasında maksimum istifadə edərək bu fürsəti ölkə olaraq öz xeyrimizə dəyişməyə məcburiyyətindəyik. Bunun üçün ödəyicilərin vergiləri baxımdan və digər ehtiyaclarını xidmətləri baxımından kompüter və internetə asılı vəziyyətə gətirib ödəyici nəzarətlərinin bu istiqamətdə aparmalıyıq əsas fəaliyyətimiz olmalıdır. E-dövlət çərçivəsində Vergi İdarəsi Monitoring Sistemi, Vergi İdarəsi Avtomatika Layihəsi, Vergi Nəzarət Edənlər Avtomatika Sistemi layihələri vergi nəzarət edən nəzarətə hazırlamaq, ödəyicilərlə haqqında aparılan araşdırmalar və audit hesabatlarının məlumat anbarına qeyd edilməsi qanunvericilik araşdırması üçün vaxt və tədbir olaraq çox faydalı görünür. Umum problemləri ləğv edən infrastruktur, hüquqi və qanunvericilik baxımından aktlar bir arada əvvəl fəaliyyətə keçirilməsi vergi nəzarətinin səmərəliliyi baxımından çox əhəmiyyətlidir. Vergi auditinin qarşısındakı ən böyük problemlərdir. Yeni texnologiya tərəfindən dəstəklənmiş və öyrədilmiş daha geniş nəzarət heyəti ilə cari il bazasında nəzarət nisbətini artırılaraq vergi gəlirlərinin bazaya yayılması təmin olunmalı, vergi gəlirləri arasındakı ziddiyət aradan qaldıraraq xüsusilə EDV sinin ödəyicilər üzərindəki yükü azaldılmalı vergi sınaq vahidləri təkli altında toplaşaraq sınaq vahidləri arasındakı bərabərsizlik aradan qaldırılmalıdır. Ödəyicilər üçün də baxacaq olsaq vergi dərəcələri məqbul səviyyəyə çəkilməli, asan və aydın bir vergi qanunvericiliyi yaradılmalı, vergi şüurunun dərk edilməsi vergi gəlirlərinin bir ölkənin inkişafı baxımından nə qədər əhəmiyyətli

olduğu anlaşılmalıdır. Vergi nəzarət heyətinin sərbəst haqlarının bir an əvvəl digər nəzarət orqanları ilə bərabər səviyyəyə gətirilərək nəzarət məntəqələri arasındakı ikili standartlı ortadan qalxaraq vergi nəzarət edənlərinin motivasiya təmin olunmalıdır (Rzayev Z.H. 2007). Xərclənmiş kimi halların personalın işə və səmərəsinə görə müəyyən edilməsi, pensiya və sosial hüquqların yaxşılaşdırılması vergi auditi kadrlarının da işində daha səmərəli işləmələrinə səbəb olacaqdır. Bu məsələ hadisə çalışması vergi nəzarətinin ölçülərin bütün realizmi ilə göz önünə sərir. Çünki nəzarət edənlər vergi yoxlama ölçülərini hər iki təbəqə tərəfindən də yaşayırlar. Nəzarət edənlər hər iki təbəqənin ödəyici-dövlət arasındakı problemləri və haqlı tərəflərini yaşayırlar. Göründüyü kimi, vergi nəzarətinin səmərəliliyinə zərər verən bir çox səbəb var. Ödəyici, nəzarət strukturu və idarə personal arasında gözləntilər və nöqsanların aradan qaldırılması səmərəli vergi nəzarətinin ən əsas prioritetidir. Çünki artıq ödəyicilər bir müştəri olaraq görünür onların problemlərinə və gözləntilərinə də cavab verilməsi lazımdır. Vergi nəzarətinin səmərəliliyi yalnız bir tərəfin gözləntilərinə cavab verərək aradan qaldırmayacağı aşkardır. Ödəyici üzərindəki vergi yükü və vergi nəzarətindəki bərabərsizlik var, nə qədər qanun, texnologiya və ya kadrların problemləri aradan qaldırırsa da ödəyicilərin vergidən yayınmalarının da gözlənilən effekt verməyəcəyi ortaya çıxır. Qətiyyətli vergi nəzarəti ilə ədalət, bərabərlik kimi anlayışla əlaqələndirilməlidir. Ödəyicilərə və bütün siyasi təbəqəyə vergi nəzarətinin müstəqil və azad bir iradəyə sahib olduğu sübut etməli, bununla yanaşı vergi gəlirlərinin əhəmiyyətinin nümunə layihələr və investisiyalar ilə cəmiyyətə mənimsədilməsi lazımdır. Vergi nəzarət strukturu tək dam altında birləşdirilərək vergi nəzarət orqanlarının xarici faktorlardan əvvəl az şəkildə təsirlənməsi təmin olunmalı və ortaq hərəkət edə bilən güclü, planlı bir struktur təşkil edilməlidir. Qloballaşan dünya ilə birlikdə də hər an inkişaf edən texnologiyanın təmin etmiş olduğu fayda və imkanlar nəzarət sisteminə inteqrasiya edilərək vergi nəzarətinin Nəzarət strukturu, texnologiyası, nəzarət heyəti kimi xidmətlərin inteqrasiyası ən fəal və səmərəli şəkildə tətbiq oluna bilər. Müasir dövrdə son zamanlar bir çox ölkədə vergi mühasibatlığı və vergi sistemi əsaslı şəkildə dəyişib və eyni zamanda vergi auditi hal

hazırda mühim mərhələdədir. Çünki iqtisadi inkişaf və artan tənzimləmələr vergi auditinə olan ehtiyacı artırır (Colon, D., Swagerman, D.,2015).

Vergi auditinin nəticəsində vergi ödəyicisinin biznes hesabatları və maliyyə işlərinin car vergi qanunvericiliyinə uyğun şəkildə hesablanması yoxlanılır. Bir çox ölkələr özünü qiymətləndirmə sistemi (**self-assessment system**) qəbul ediblər. Burada məqsəd vergi qiymətləndirmə sistemini sadələşdirmək məqsədi ilə nəzərdə tutulub. Bu sistem könüllü olaraq vergi ödənməsinə, vergidən yayınma hallarının azalmasına eyni zamanda vergi ödəyicilərinin daha məsuliyyətli olmasına gətirib çıxaracaq. Bu sistemin etibarlılığını əmin etmək üçün müvafiq olaraq vergi orqanlarından təstiq alınmalıdır.

Son olaraq vergi nəzarət strukturunun səmərəliliyi təmin edərək kölgə iqtisadiyyatın miqyası azaldılmalıdır. Bu ölçülərin azaldılması Azərbaycan üçün daha fəal və sağlam inkişaf üçün bir maliyyələşdirmə vasitəsi ola bilər. Ən başda büdcə kəsirləri, işsizlik, gəlir bölgüsündəki problemlər kimi başlıca problemlər azaldıla. Həmçinin vergi nəzarətindəki bərabərlik və vergi gəlirlərinin sosial layihələr və cəmiyyət fayda güdməklə istifadə edilməsi, günümüz Azərbaycanımıza vətəndaş ilə dövlət arasında yaranan etimad münaqişənin aşılmasında böyük təkan verə bilər. Bu nəticə də cəmiyyət vergi nailiyyətlərinin haralarda xərcləndiyini bilərək və öz cəmiyyətinə necə fayda verdiklərini görərək vergidən yayınma hissələrini azalda, vergi qaçırma cinayəti cəmiyyət gözündə böyük bir yer tuta. Bu təsir kölgə nisbətini azaldan faktor kimi də fayda verə bilər. Bu üzəndən vergi nəzarətinə siyasi, hüquqi və texnoloji baxımdan böyük əhəmiyyət verilməlidir Azərbaycanın daha sağlam inkişafı və cəmiyyətinə rifah verə bilməsi üçün və daha güclü olması üçün vergi gəlirlərindən ən az tələfatın olması lazımdır. Nəticə olaraq yuxarıda sayılmış olan vergi nəzarətinin problemləri, həll təklifləri vergi gəlirlərinin əhəmiyyəti kimi yer təşkil edən məsələlər Azərbaycan üçün vergi itkilərin nə qədər əhəmiyyətli olduğunun bir göstəricisidir. Sadəcə, Azərbaycan dövləti deyil, cəmiyyəti içində prioritet və üzərində dayanmaq lazım olan bir məsələdir. Çünki vergi itkilər və qazanclar faydası və zərəri ilə hər bir təbəqəsi, hər vahidi və hər bir fərdi təsir

İngilis dilində

edir. Hər kəs üçün bu qədər əhəmiyyət dərəcəsinə malik bu məsələni edilmiş olan bu iş ilə diqqət çəkilməsi təmin olunmuşdur. Bu çalışma ilə təqdim olunan; Azərbaycanda kommersiona təşkilatlarında vergi auditi, vergi nəzarətinin ölçülərini, vergi nəzarətə dünyagörüşünü, vergi nəzarətinin önündəki əngəlləri, daha səmərəli nəzarət üç həll təkliflərini ilə dəstəkləyərək vergi nəzarətinin Azərbaycan üçün nə mənə ifadə etməsi lazım olduğu vurğulanıb. Daha güclü bir Azərbaycan və hər təbəqə ilə rifah səviyyəsinə çatmış bir cəmiyyət üçün vergi gəlirləri və ədaləti ən mühüm və prioritet həll yoludur.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Apardığımız nəzəri araşdırmalar və qarşıya qoyduğumuz məsələlərin təhlili yekunda aşağıda qeyd edilən nəticələrə gəlib çıxır.

Bildiyimiz kimi, vergi siyasətinin mühüm elementlərindən biri vergi auditidir. Məhz vergi nəzarəti sayəsində vergi ödənişlərinin tam və vaxtında yerinə yetirilməsi prosesi icra olunur. Bundan əlavə Vergi Məcəlləsinin normalarına, vergi ödəyicilərinin, müfəttişlərinin hüquq və vəzifələrinə, qanunvericiliyə, digər normativ aktlara riayət olunmasına nəzarəti həyata keçirir.

Vergi orqanlarının başlıca funksiyalarından biri vergi auditini həyata keçirməkdir. Bu funksiya mürəkkəb xarakter daşdığından yalnız Vergi Məcəlləsinin normaları ilə tənzimlənmir. Bu zaman həm vergi münasibətlər sahəsi, həm də digər sferaların normativ-hüquqi aktları nəzərə alınmalıdır.

Ümumiyyətlə vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən nəzarət funksiyasına yalnız məcburi formada icra olunan və fiskal orqanlar tərəfindən vəziyyətin qiymətləndirilməsi kimi baxmaq düzgün olmazdı, çünki audit fəaliyyəti vergi ödəyicilərinin hüquq və maraqlarını nəzərə almaqla aparılır.

Vergi orqanları tərəfindən vergitutma sahəsində aparılan audit fəaliyyətində nəzəri-metodoloji üsullarla yanaşı praktiki metodlar da tətbiq edilir.

Hüquqi və iqtisadi yanaşmalara birgə baxılması aparılan yoxlamanın

səmərəliliyində mühüm rol oynayır. Bildiyimiz kimi aparılmış vergi yoxlamaları hüquqi-normativ aktlarla reqlamentləşdirilir və bu səbəbdən onun nəticələri də hüquqi xarakterə malik olur. Yoxlama əsnasında subyektlərin maliyyə təsərrüfat nəticələri ilə faktiki nəticələr tutuşdurulur və müqayisə olunur. Mühasibat uçotu və hesabatı məlumatlarının təhlil olunması zamanı bu proses həyata keçmiş olur.

Vergi auditinin həyata keçirilməsi zamanı yoxlama tədbirləri çərçivəsində hərəkətlərin icrası məqsədəuyğun hesab olunur. Bu zaman vergi ödəyiciləri üçün yoxlama prosesinə dair tam təsəvvür formalaşır. Bundan əlavə auditin bu formada təşkili yoxlamaları həyata keçirən şəxslər üçün metodiki tövsiyyə xarakteri daşıyır. Vergi audit prosesi çox mürəkkəb olduğundan onun icrası zamanı qarşılıqlı şəkildə qanunvericiliyin tələblərinə uyğun olaraq fəaliyyət göstərmək lazımdır.

Bəzən iqtisadi subyektlər tərəfindən audit birmənalı olaraq yaxşı qarşılanmır. Yekunda isə aşkarlanan səhvlər müəyyən edildikdən sonra vergi auditinin nə dərəcədə əhəmiyyətli olduğu yoxlama aparılan subyektə aydın olur. Aşkarlanmış səhvlər aradan qaldırıldıqdan sonra təşkilatın səmərəli fəaliyyəti təmin olunur. Bu baxımdan vergi auditini həm dövlət, həm də vətəndaşlar üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Apardığımız tədqiqat nəticəsində müəyyən etdik ki, vergi audit sahəsinin öyrənilməsi ümumilikdə ölkənin iqtisadi proseslərini tənzimləməkdə mühüm rol oynayır. Dövlət büdcəsinin formalaşmasında vergilərin rolu böyükdür. Nəticədə dövlət öz büdcə vəsaitlərindən istifadə edərək digər iqtisadi sahələrin maliyyələşdirilməsini həyata keçirir.

Vergi auditinin təkmilləşdirilməsinə nail olmaq üçün ilk öncə səmərəli vergi sistemi qurulmalıdır. Aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi bu baxımdan mühüm əhəmiyyət kəsb edir:

- Elmi cəhətdən əsaslandırılan optimal vergi dərəcələrinin tətbiqi
- Vergi yükünün optimal həddinin müəyyənləşdirilməsi
- Vergi sistemində aparılan islahatların mülayim xarakter daşması

- Aparılan vergi islahatları digər sosial-iqtisadi tədbirlərlə ahəng təşkil etməlidir
- Çəvik vergi mexanizminin formalaşdırılması
- Vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi ilə bağılı tədbirlərin icra olunmasından öncə onun gələcəkdə yarada biləcəyi səmərəlilik müəyyən edilməlidir.

Ölkəmizin vergi sistemində göstərilən xidmətlərin elektronlaşdırılması vergi auditinin təşkil olunması prosedurlarını xeyli asanlaşdırmışdır. Yoxlama və nəzarət işlərinin aparılması üçün təqdim olunan e-audit xidməti vergitutma bazasının genişlənməsinə və yoxlama prosedurlarına çəkilən vaxtın azalmasına səbəb olur. Bu xidmətin tətbiq olunması nəticəsində vergi ödəyiciləri haqqında daha dolğun məlumatlar əldə edilir. Həmçinin bu xidmət vergitutmanın səmərəliliyini artırır.

Elektron auditin Azərbaycan Respublikası Dövlət Vergi Xidməti tərəfindən müəyyən edilmiş qaydada aparılması ilə əlaqədar Vergi Məcəlləsinə 38.8-ci maddə daxil edilmişdir. Dövlət Vergi Xidmətində də e-auditin əhəmiyyətini vurğulamışdır və bu xidmətin tətbiq olunması nəticəsində obyektlərdə aparılan səyyar yoxlamalarının sayı azalmışdır. Bu xidmət vasitəsilə zəruri məlumatlar vergi orqanlarına elektron şəkildə göndərilir və vergi orqanları xüsusi proqramlar vasitəsilə həmin məlumatları təhlil edir. E-audit xidmətinin genişləndirilməsi həmçinin vergidən yayınma və korrupsiya hallarını aradan qaldırır.

Həmçinin vergi ödəyiciləri üçün tətbiq edilən “bir pəncərə” sisteminin tətbiqi vergi prosedurlarına sərflənən vaxtı azaltmışdır.

Vergi auditinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində aparılan tədbirlər hələ də davam etməkdədir. Bu istiqamətdə son dövrdə aparılan ən mühüm tədbir “Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020 - ci illər üçün Strateji plan” və “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin inkişaf strategiyası” olmuşdur. Bu Strateji planda vergi auditinə dair məsələlər də öz əksini tapmışdır.

Respublikamızın vergi audit sistemi təkmilləşdirilməsi istiqamətində aşağıdakı aparılan tədbirlərin genişləndirilməsini təklif edə bilərik:

- Vergi auditi aparılan zaman effektiv planların hazırlanması
- Vergi auditinin əhatə dairəsinin genişləndirilməsi
- Audit sistemində informasiya texnologiyalarının tətbiqinin genişləndirilməsi;
- Partnyorluq əsasında vergi münasibətlərinin qurulması və təkmilləşdirilməsi;
- Dövlət vergi orqanları ilə digər nəzarət orqanlarının birgə fəaliyyətinin inkişafı;
- Beynəlxalq təcrübənin öyrənilməsi və vergi auditi sisteminə tətbiq edilməsi.

Qeyd etdiyimiz tədbirlərdən əlavə vergi yükü göstəricisinin optimal səviyyəsinin müəyyənəndirilməsi də vergi auditi sisteminin təkmilləşdirilməsinə təkan verir. Bundan əlavə dövlət vergi orqanları tərəfindən vergi uçotunun aparılması gələcək proqnoz göstəricilərinin hazırlanmasına şərait yaradır. Vergi xidmətlərinin avtomatlaşdırılmasından dissertasiyanın əvvəlində bəhs olundu. Fikrimizcə, vergi auditinin təkmilləşdirilməsi üçün istiqamətlərdən birincisi vergi xidmətlərinin avtomatlaşdırılmasıdır. İnformasiya təminatı yəni məlumat bazasının avtomatlaşdırılması vergi sisteminin təkmilləşdirilməsində və vergi nəzarətinin tam şəkildə qurulmasında onun müasir tələblərə uyğun səviyyəyə çatdırılmasında böyük rol oynayır. Operativlik, dürüstlük və qənaətbəxşlik kimi xüsusiyyətlər vergi yoxlanışı prosesinin daha tez və düzgün olmasına gətirib çıxarır. Dissertasiyada haqqında bəhs etdiyimiz istifadə olunan AVİS proqram təminatı da avtomatlaşdırma yollarından biridir.

Sistemin tamamilə kompyuterləşdirilməsi informasiya təminatının tam olaraq müasir tələblərə uyğun şəkildə gəlməsinə yardımçı olacaq və bu da vergi sisteminin inkişafına gətirib çıxaraq. Bu dediyimiz əsas addımlardan hesab olunur.

Azərbaycanda vergi xidməti ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında və dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasında mühim rol oynayır. Azərbaycanda vergi orqanları tərəfindən həyata keçirilən vergi auditinin inkişafı üçün ən vacib layihələrdən biri elektron auditin geniş şəkildə tətbiq olunmasıdır.

Vergi orqanları E-audit texnologiyalarının tətbiq etməklə vergidən yayınan vergi

ödəyicilərini daha düzgün və vaxtında aşkarlaya və uyğun profilaktik tədbirlər görə bilər, bu da öz növbəsində vergi intizamı artırır.

Qeyd etdiyimiz tövsiyələr və təklif ağır vergi yükü daşıyan təsərrüfat subyektləri, fərdi sahibkarlar və komməriya firmalarında vergi ödədikləri zaman daha uyğun olacaqlar. Nəticə olaraq vergilərin düzgün hesablanması, ödənilməsi və vergi tutulması vergi ödəyicilərinə vergi orqanları ilə yarana bilən problemlərdən qaçmağa, beləliklə biznes üçün yarana biləcək neqativ nəticələri azaltmağa kömək edəcək. Biznes strukturları üçün vergi sahəsində yaradılacaq şəraitlər gələcəkdə ölkədə vergi auditinin inkişafına aparacaq.

İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT SİYAHISI

1. Balatsky EV “The Efficiency of the Fiscal Policy of the State”, Problems of Forecasting, INP RAS, 2010, N0 5, p.32Zayats N.E. Theory of taxes. Minsk. 2015 s.147
2. McGrattan, Ellen R., Prescott, Edward C. (2005) Taxes, Regulations, and the Value of U.S. and U.K. Corporations. “Review of Economic Studies”, part 72, 30p.
3. J.A. Seida and W.F. Wempe.(2014) “Effective tax rate changes and earnings stripping following corporate inversion”, National Tax Journal, 278 p
4. Orhan Erem Atesagaoglu. (2012). Taxes, Regulations And The Corporate Debt Market. “International Economic Review”, Vol.53, No.3, 26 p. Stony Brook.
5. Turki Althunayan. (2010). Dealing with the Fragmented International Legal Environment: WTO, International Tax and Internal Tax Regulations. Riyadh. 253 p.
6. Urooj Khan, Suresh Nallareddy, and Ethan Rouen. (2017). The Role of Taxes in the Disconnect Between Corporate Performance and Economic Growth. HBS Working Paper, No. 18-006, 61 p
7. Asoni, A. and T. Sanandaji (2009). “Taxation and the quality and quantity of entrepreneurship.” IFN WP no. 813.
8. T . Piketty , E.Saez, S.Stantcheva.(2016) “Optimal taxation of top labor incomes: A tale of three elasticities” National Bureau of Economic Research, 128 p.
9. Bespalov, M.V. Tax planning and optimization of taxation: the main goals, objectives and principles of implementation (the end follows) (Text) / M.V. Bespalov // Accounting. - 2013. - № 23. - p. 36

10. Anishenko A.V. (2009). Optimization of taxes. M.: Publishing House, 128 p.
(Anişenko A.V. Vergilərin oprimallaşdırılması. M.: Mühasibat uçotu nəşriyyatı, 128 s., S. 6
11. Panskov V.G. Tax burden in the Russian tax system // Finance, 2015, №11, p. 18-23.
12. Pepper J.M., 2014. Practical Encyclopedia of International and Financial Planning, 228 p., P.3
13. Isik, H., Gelen, S., & Sonsuzoğlu, E. (2017). Restructuring of Turkey Tax Audit Units.
14. Chalu, H. & Mzee, H. Determinants of tax audit effectiveness in Tanzania, Managerial Auditing Journal, Vol. 33 Issue: 1, 2018, pp.35-63

İnternet resursları

1. www.president.az
2. www.taxes.gov.az
3. www.sc@azstat.org
4. www.vergiler.az
5. www.maliyye.gov.az

Şəkillərin siyahısı

Şəkil 1: “Böyük dördlük” audit şirkətlərinin ümumi gəlirləri-202015

Cədvəllərin siyahısı

Cədvəl 1: Respondentlərin demoqrafik xüsusiyyətləri.....15

Cədvəl 2: Dəyişənlərin statistik təsviri.....15

Sxemlərin siyahısı

Sxem 1: Strategiyanın prioritet istiqamətləri..... 38